

КАПИТАЛ У 21. ВЕКУ

Изванредна анализа познатог француског економисте, која је већ годинама бест-селер у целом свету, на темељит и документован начин осликава стање неједнакости у различитим деловима света, открива узроке огромних разлика у имовини и дохоцима људи, али и нуди излаз из садашњег ћор-сокака: кроз корениту реформу пореског система и успостављање државе благостања прилагођене потребама 21. века. Књига која владајући неолиберални привредни модел шаље на сметлиште историје и пружа наду да је «другачији свет ипак могућ».

УВОД

Свима је познат вртоглави раст дохотка једног процента најбогатијих у периоду од 1970-1989. Овај процес треба анализирати имајући увек у виду да су друштвене разлике легитимне само ако за циљ имају заједничку корист. Основни циљ ове књиге јесте спознаја услова под којима се јављају, опстају, нестају и највероватније поново појављују огромна, концентрисана богатства. У њој се анализирају и опасности у које велики раст неједнакости може довести свет, као и могућности њеног ограничења у модерној, одрживој држави благостања.

Привредни раст и напредак технологије успели су да спрече остварење визије марксистичке апокалипсе, али нису изменили дубље структуре капитала и неједнакости (што се у време државе благостања чинило сасвим могућим). Чим је стопа приноса на капитал премашила стопу производње и доходака (а такво стање влада од 19. до 21. века), капитализам је почео да производи неконтролисане и неподношљиве разлике, које подривају меритократске („свакоме према заслуги“) вредности демократских друштава. Капитализам се мора ставити под контролу друштва, општи интерес мора надвладати личне. И све се то мора остварити без експлозија национализма и протекционизма.

Малтус је главни узрок раста неједнакости видео у расту становништва и ограничености ресурса. Рикардо је увео „принцип реткости“ – цене неке робе која је тражена, могу деценијама бити јако високе (у његово време била је то земља, данас су то некретнине и нафта), што доводи до преливања богатства у џепове њених поседника. У том случају долази до велике неравнотеже како унутар друштва, тако и између њих. Кажу да ће закон понуде и потражње то регулисати, али све може потрајати толико дуго да власници акумулирају богатство довољно велико да им омогући куповину „свега што се може поседовати“ ... па и села и бицикала којима бисмо покушали да прибегнемо склањајући се од тираније стамбених и нафтних магната будућности).

Маркс се појавио у време великог осиромашења пролетаријата (услед раста становништва и продуктивности у пољопривреди, он се селио и груписао у градовима). У првој половини 19. века знатно је порастао удео индустријског профита, земљишне и грађевинск ренте у националном доходу. Тек пред крај века он се смањује и плате делимично сустижу раст. Али од 1870. до 1914. капитал се ипак све више концентрише и спирала неједнакости ради пуном паром. Маркс у први план ставља индустријски капитал који је у стању да се акумулира и концентрише у бесконачним размерама, без природне границе – све до насилне радничке револуције о којој он сања.

Зараде су повећане у последњој трећини 19 века, али без револуције, демократским путем. Маркс је био занемарио могућност трајног технолошког напретка и сталног повећања производње, који су омогућили да се уравнотеже процеси акумулације и стално растуће концентрације приватног капитала. Он није разрадио питање политичке и економске организације будућег друштва, али је његов кључни закључак о могућности невероватне концентрације и бесконачне акумулације богатства остао актуалан. Раст не успева да буде равнотежа таквој акумулацији и она води у дестабилизацију друштва.

Кузнец (1955), опет, прича бајке (као и Солоу, 1956): неједнакост дохотка ће се, тврди он, постепено, аутоматски смањивати и на крају стабилизовати. „Раст је плима која подиже све бродове“, каже. У условима уравнотеженог раста, све варијабле – производња, приходи, профити, зараде, капитал, цене акција и некретнина – напредоваће истим темпом свака друштвена група имаће од тога користи (супротно ранијим спиралама неједнакости и апокалиптичним визијама). Овакве теорије су пуно коришћене 80-тих и 90-тих година прошлог века. Кузнец је први користио статистику о висини националног дохотка и пореским обавезама, и израчунао да су се од 1913. до 1948. неједнакости смањивале (звонаста крива). Али он није рекао да је то смањивање било резултат игре случаја (изазвано потресима какви су били Велика депресија и Други светски рат). И да се није радило ни о каквом спонтаном процесу који је могућ без некакве интервенције. Његова порука била је у ствари упућена земљама Трећег света, које је требало убедити да остану у демократској орбити. Радило се о идеалној идеологији Запада у време Хладног рата.

У свету постоји велика узнемиреност јер теорија уравнотеженог (за све корисног раста) раста пада у воду у сукобу са стварношћу, где на тржиштима хартија од вредности, нафте и некретнина царује нестабилност. Макроекономске варијабле очигледно не напредују истим темпом. Поставља се питање ко ће поседовати свет 2050 или 2100? Трговци, супер-менаџери, богаташи - или ће он припасти земљама које имају нафту? Или Кинеској банци? Или ће сви они тражити уточиште у неким пореским рајевима? Глобалну расподелу унутар и између земаља немогуће је предвидети, али раст (и неједнакости) се никако неће аутоматски уравнотеживати.

Како би се разумеле прошле и садашње тенденције и идентификовали механизми расподеле који су у игри, неопходно је скупити огроман број историјских података. Главно је доћи до података о дохоцима и неједнакости у њиховој расподели, затим до података о расподели богатстава и коначно о подацима који говоре о односу богатстава и доходака.

Доходак садржи два саставна дела: доходак од рада - плате, наднице, бонусе, премије, хонораре и доходак од капитала - ренте, дивиденде, камате, профите, капиталне добитке, тантијеме и друге доходака на основу својине (која се може састојати из земљишта, некретнина, финансијских инструмената, индустријске опреме). Порез на доходак омогућава нам да проучимо промене у неједнакости дохотка, а порез на имовину промене у неједнакости имовине. Важни су и подаци о имовини и наследству, јер треба разликовати неједнакости у поседовању које су настале из наследства претходних генерација и оне које су резултат уштеђевина скупљених током живота. Није довољно проучити само неједнакост као такву, него и њену структуру т.ј. порекло разлике у дохоцима и богатству различитих друштвених група. Корисни су и подаци о вредности националне имовине (богатства), мерене бројем годишњих националних доходака који су били неопходни да би се нагомилало укупно богатство земље.

Главни резултати ове студије су:

1. треба се чувати сваког историјског детерминизма – историја расподеле богатства је увек дубоко политичка (резултат некакве свесне политичке акције) и не може се свести на искључиво економске механизме. Смањење неједнакости у одређеним периодима (између 1950 и 1960, на пример) било је или резултат рата или државне интервенције срачунате на отклањање његових последица. А њен раст (1970 – 1980, на пример), био је последица свесних (на политичком плану зацртаних) промена пореске и финансијске регулативе. Историја неједнакости зависи од тога шта друштвени и политички актери сматрају за праведно и неправедно, затим од моћи да своје идеје спроведу у пракси и коначно од свесног избора који прати борбу различитих интереса.

2. динамика расподеле богатства открива моћне механизме који се наизменично шире у правцу конвергенције и дивергенције – не постоји ни један природни процес који би спречио трајну превласт тенденција што подстичу дестабилизацију и неједнакост.

Главна снага конвергенције (смањења разлика) је процес ширења знања и улагања у образовање и обуку (много више него пука понуда и потражња одређених професија). Ширење знања и вештина омогућава раст продуктивности, повећава дохотке и смањује неједнакости. Ради се о процесу који није део тржишног механизма, него својеврсно јавно добро и резултат државне подршке. Много слабије утиче фактор техничког напретка који наводно тражи све образованије људе („људски капитал“). Ипак је, међутим, „нељудски капитал“ тај чији је удео у националном дохотку већи. Почетком 21. века све је важније наслеђено богатство.

Поменута сила конвергенције често је надвладана другим силама (силама дивергенције које вуку ка неједнакости). Недостатак улагања у образовање може искључити читаве друштвене групе из уживања плодова друштвеног раста или им нашкодити. Сила конвергенције, као што је ширење знања, само је делимично природна и спонтана – она зависи од политике образовања и институција које то образовање омогућавају.

Снаге дивергенције могу постојати и тамо где су на делу снаге конвергенције (где се лиферују образовани кадрови, на пример). Сведоци смо, на пример, огромног скока највећих плата. Од 1913. до 1948, 10% најбогатијих располагало је са 45 до 50% националног дохотка, од 1948. до 1970. са 30 до 35%, а онда се постепено до 2010. вратило на ниво од 45-50%. Овај скок последица је пре свега праве експлозије веома високих доходака од рада (обично менаџера великих корпорација). До тога, међутим, није дошло толико због тога што је њихов рад високостручан и продуктиван, колико због могућности да сами себи одређују плате.

Главну претњу динамичи дугорочне расподеле богатства представља акумулација/концентрација богатства у ситуацијама када је раст низак, а принос на капитал висок. Анализираћемо укупну вредност приватног богатства (некретнина, финансијских средстава и средстава за производњу) изражену у броју годишњих националних доходака (ту се ради о односу капитал/доходак). Тако је крајем 19 века укупно приватно богатство вредело шест до седам годишњих националних доходака, онда је у време Другог светског рата пало на три, да би данас опет било на високом нивоу - од пет до шест. Овај раст се може објаснити повратком на режим релативно спорог привредног раста. Тамо где је раст слабији, претходно стечена богатства (капитал) задобијају несразмеран значај, јер је довољан само мали прилив нове штедње па да се трајно повећа залиха богатства.

Ако је стопа приноса на капитал (профитна и каматна стопа, земљишна рента, дивиденде), током дужег времена знатно изнад стопе привредног раста (годишњег повећања производње и дохотка), постоји висок ризик од дивергенције. Ради се о фундаменталној неједнакости која се може изразити формулом:

P веће од R (принос је већи од раста), где је P – годишња стопа приноса на капитале изражена у проценту њихове укупне вредности, а R - стопа привредног раста.

Када стопа приноса на капитал знатно превазилази стопу привредног раста (а то је било увек, па ће изгледа бити и у 21. веку), наслеђено богатство расте брже него што напредују производња и доходак. Довољно је да наследници богатства уштеде само део свог дохотка од капитала, па да капитал порасте знатно брже него економија у целини. У таквим условима, наслеђено богатство ће надмашити оно које је скупљано током целог радног века и концентрација капитала достићи ће крајње висок ниво – без везе са заслугама и мимо принципа социјалне правде. Ово може бити додатно појачано тиме што стопа штедње расте с нивоом богатства или што је просечна стопа приноса на капитал већа у случају када је почетни капитал појединца већи (што је све чешће случај). Ту може деловати и „принцип реткости“ одређених добара (некретнина или нафте, на пример, које поседују само неки), као и непредвидива кретања капитала, која пружају додатну прилику за импровизације од којих се може много зарадити - што даље утиче на раст неједнакости .

Уз одређени раст продуктивност, изгледа да нас у будућности очекује смањење стопе демографског и привредног раста – јачаће фактори дивергенције. Формула „ P веће од R “ нема везе са неком несавршеношћу тржишта – управо је савршен механизам тржишта тај који неумољиво води ка њеном остварењу. Али то ипак остаје само један могући правац збивања и сасвим се може замислити неку реакцију политике и институција на ову неумољиву логику. Ту се међутим, јавља проблем одсуства међународне координације. Без ње, бићемо принуђени да останемо нивоу мање ефикасних националистичких одговора.

Ова књига нема за циљ да оптужује капитализам и неједнакости као такве, пошто неједнакости могу бити и оправдане – ако постоје ради заједничке користи. Она жели да да допринесе расправи о типу друштвене организације, институцијама и политици који су - у оквиру владавине права - најприкладнији за остварење ефикасног и праведног друштва, у коме су сви третирани једнако и где се о свему може расправљати јавно. Тако ћемо боље разумети динамику будућих кретања и изборе са којима ћемо се суочавати у веку који је пред нама.

Први део: ДОХОДАК И КАПИТАЛ

1. Доходак и производња

Овде ће се разматраће како се удео рада и капитала у националном дохотку мењао кроз историју. Извесно је да ако се жели обезбедити учешће капитала, није могуће да цела новостворена вредност иде за зараде, а ништа у профит. Поред тога, мора се узети у обзир да део онога што се назива дохотком од капитала може бити накнада за предузетнички рад, који је исто неки облик рада. Који је онда права размера поделе рад-капитал? Смемо ли да претпоставимо да ће слободно тржиште некаквом магијом довести до жељене оптималне поделе? Како би се подела на рад и капитал организовала у неком идеалном друштву?

Ова подела није увек била иста и кроз историју се често мењала. Огроман просперитет приватни капитал је доживео од 1980. (Реган и Тачер), а онда после пада Берлинског зида, (1990-2000) и финансијске глобализације/дерегулације која је уследила. Велика количина капитала у богатим земљама може се објаснити смањењем прираштаја и раста производње, као и политиком странака на власти које су му наклоњене.

Мењала се и сама природа капитала: од земљишног у 18. веку, до некретнина, индустријског и финансијског капитала у 21. веку.

Током анализе, мора се истражити не само подела на удео рада и капитала у БДП-у, него и развој односа капитал-национални доходак (однос укупне залихе капитала и годишњег дохотка).

Овде је неопходно дефинисати одређене појмове.

Национални доходак је збир доходака којима у одређеној години располажу становници неке земље. С друге стране, БДП мери укупну вредност роба и услуга произведених током године на територији одређене земље. Од њега треба одузети амортизацију капитала (зграде, инфраструктуру, машине) и онда се добија нето друштвени производ (око 90% БДП-а). Од тога треба одузети нето доходак који иде странцима (или додати, ако се има капитал у иностранству). Данас се национални доходак не разликује много од домаће производње (1 до 2%). Земље данас не поседују једна другу, и неједнакост у подели капитала је много присутнија на домаћем, него на међународном плану (мада су Немачка, Јапан, Кина и нафтни Арапи нагомилали огромно богатство у иностранству). На светском нивоу, глобални доходак једнак је глобалној производњи.

Национални доходак = доходак од рада + доходак од капитала. Дефиниција капитала не укључује људски капитал (вештине, образовање личне способности које други не могу да поседују, нити се оне могу трајно размењивати на тржишту), него само не-људску имовину која може бити поседована и размењивана на тржишту. Ради се о непокретном капиталу (имања, куће), финансијском и професионалном (фабрике, инфраструктура, машине, изуми) капиталу, који се може изнети и трајно разменити на тржишту. Капитал иначе може бити у својини приватних лица, државе и правних лица (цркви, фондација). Он може бити коришћен као чувар вредности и као фактор производње.

„Богатство“ и „капитал“ ће се користити као синоними. Национално богатство/капитал је укупна тржишна вредност имовине коју поседује становништво и држава у датом тренутку и која потенцијално може бити размењена на тржишту. То је збир финансијске и нефинансијске активе, али и збир приватног и јавног богатства - умањен за целокупни дуг (при чему је данас јавно богатство често само мало мање од јавног дуга, што национално богатство чини скоро сасвим приватним). У развијеним земљама богатство се обично састоји из два приближно једнака дела: стамбених некретнина и професионалног капитала, који користе предузећа (акција, обвезница, уштеђевина и других инвестиција). Има ту и нематеријалног капитала (интелектуалне својине или акција фирми које поседују одређени изум). Коначно, национални капитал представља и збир домаћег капитала у земљи и оног који је иностранству. Иначе, цена коју финансијско тржиште одређује капиталу је крајње произвољна и неизвесна, па ју је тешко тачно одредити.

Доходак је ток и он одговара количини добара произведених и дистрибуираних (обично) за годину дана. А капитал је фонд (сток) који одговара укупној количини добара која се поседују у том периоду. Он произлази из оног што је стечено или акумулирано током претходних година. **Значај капитала најбоље се може измерити тако што ће се он поделити годишњим националним дохотком.** Тај однос - укупни капитал подељен годишњим дохотком - обележићемо са „В“. Данас је „В“ обично 5 или 6, и у основи му је скоро сасвим приватни капитал.

Национални доходак, међутим, није равномерно распоређен. Постоји диспаритет који је резултат неједнакости доходака од рада, али и онај много већи, утемељен у неједнаким дохоцима од капитала. Јер капитал није расподељен равноправно: нечија уштеђевина је у висини неколико личних доходака, нечија је огромна, а постоје и негативна богатства (тамо где су добра која се поседују мања од дугова). Има богатстава која су неколико пута већа од укупног годишњег дохотка. Међутим, **количник добијен дељењем вредности укупног капитала са вредношћу укупног дохотка ништа не казује о неједнакостима унутар саме земље. Али „В“ омогућава да се измери значај капитала у друштву и његова анализа мора претходити проучавању неједнакости.**

1. Први темељни закон капитализма односи се на удео капитала у националном дохотку. Он изражава везу која постоји између три (најважнија и међусобно зависна) појма, неопходна при анализи савремених привредних система: односа капитал/национални доходак, удела капитала у националном дохотку и стопе приноса на капитал (која може варирати од 7-8% за акције, до 3 до 4% за некретнине, док за државне обвезнице може бити још мања). Ради се о формули **$A = P \times B$** (**A – удео капитала у националном дохотку, P – стопа приноса на капитал, B – однос капитал/национални доходак.** У просеку, стопа приноса на капитал је 5%, а део националног дохотка од капитала око 30% (при чему је стопа приноса већа тамо где је већи ризик, на пр. у производњи - у поређењу са изнајмљивањем станова). Ова три фактора варирају од сектора до сектора, па су металургија и енергетика, на пример, капитално интензивније од текстилног и прехранбеног сектора.

2. Уводећи у анализу нове појмове, посебно стопу штедње, стопу инвестиција и стопу привредног раста, долазимо до другог темељног закона капитализма који гласи: што је већа стопа штедње (C), а нижа стопа раста (P), то је однос капитал/национални доходак (B) већи.

Глобална расподела производње се кретала на следећи начин: између 1900. и 1980. око 70-80% производње роба и услуга било је сконцентрисано у Европи и САД, да би 2010 то износило 50%, а током 21 века може пасти на 20 до 30 %. Из дивергенције производње по глави становника улазимо у фазу конвергенције (смањења неједнакости). Свој зенит Европа је достигла уочи Првог светског рата (50% укупне светске производње), а САД између 1950. и 1960. (око 40% глобалне производње). У 2012 години укупна светска производња је била 70 000 милијарди евра, а становника је било 7 милијарди, значи да је просечна годишња производња по глави становника износила око 10 000 евра (760 евра по глави месечно).

Унутар великих блокова земаља постоје и велике разлике (Западна Европа – 31000 евра по глави годишње, а Источна -16000 евра, САД и Канада - 40 000 евра, Јужна Америка - 10 000 евра, Северна Африка - 5 700 евра, Субсахарска Африка - 2000 евра, Јапан - 30 000, Кина - 8000 и Индија - 3200). Глобална неједнакост је огромна: док је у Субсахарској Африци и Индији месечни доходак по глави становника 150 до 250 евра, у Западној Европи, САД и Јапану он је 2500 до 3000 евра. Кинески је око 600 до 800 евра. Ове разлике су израчунате на основу паритета куповне моћи.

Међутим, већа неједнакост влада у области глобалне расподеле дохотка него у области расподеле производње. Ово зато што земље са највећом производњом по глави становника теже да присвоје део капитала других земаља - другим речима, богатије земље су двоструко богатије: оне производе више код куће и улажу више у иностранству, тако да је њихов национални доходак по глави становника већи од њихове производње (мада тај додатак није много велики – око 1% до 3%). За сиромашне земље важи супротно – њихов је доходак мањи од њихове производње. У Африци – где странци поседују око 20% капитала (а у индустрији можда и читавих 40 до 50%, с обзиром да обично улажу у куће и пољопривредни капитал) - национални доходак је због тога мањи за око 5%.

Често се говори о томе да су страна улагања обострано корисна. Али:

А. Сасвим је могуће да богате земље наставе да поседују сиромашне у недоглед – њихов удео може достићи огромне размере, тако да национални доходак првих буде стално већи од дохотка других, који онима који их поседују морају непрекидно да исплаћују велики део новостворене вредности (као што је у Африци већ деценијама).

Б. Страна улагања се нису показала као примарни фактор конвергенције (смањења неједнакости). Ниједна од земаља Далеког истока које су се приближиле Западу (Јапан, Јужна Кореја, Тајван) није од њих имала користи. Те земље су саме финансирале физички и људски капитал (који се сматра пресудним за привредни раст).

В. Земље у које је уложено много страног капитала често су политички нестабилне, између осталог и зато што тамо постоји стални захтев великог дела друштва за експропријацијом странаца, док други (мањи) део сматра да су улагања и развој могући само ако су у земљи загарантована имовинска права. Из тога онда настаје стални сукоб.

Страна улагања нису средство које по себи подстиче конвергенцију – главни механизам уједначавања неједнакости је развој знања. Најсиромашнији неће достићи богате тако што ће постати њихова својина, него што ће достићи исти ниво технолошких знања, квалификација и образовања. То је тежак процес који се може убрзати међународним отварањем и трговином, али који пре свега зависи од способности земаља да мобилишу финансијска средства, помажу образовне институције и обезбеде стабилан законски оквир.

1. Раст: Илузије и стварност

У наше време сведоци смо процеса конвергенције, где земље у развоју настоје да сустигну развијене земље. Тај процес није резултат инвестирања са стране, већ пре последица домаћих улагања. Истовремено, сведоци смо ниског глобалног раста, који у принципу јесте увек био низак, али би у будућности могао да буде још нижи (бар његова демографска компонента). Увек се мора имати у виду да он има **две компоненте: раст становништва** (демографска компонента) и **раст производње по глави становника** (економска компонента, она која једина доприноси повећању животног стандарда). У годинама 1913. и 2014-ој, глобални привредни раст био је 3%, а раст светског становништва 1%, што значи да је стопа раста глобалне производње по глави становника била 2%.

Сматра се да је раст од Антике до Индустијске револуције био свега око 0,1-0,2% годишње, да би од 1700 до 2012 порастао на 1,6%

Закон кумулативног раста становништва каже следеће: низак годишњи раст броја становника током веома дугог временског периода, доводи до великог увећања њиховог укупног броја. Тако је при скромној годишњој стопи раста од 0,8, светско становништво дошло до 7 милијарди људи, а 2300 би могло да броји и читавих 70 милијарди. У свакодневном животу то се доживљава као стагнација јер се чини да је свака година готово идентична претходној. Међутим, после 30 година такав раст резултира повећањем за 1/3, што представља веома битну, и за друштво радикалну, промену. Закон кумулативног раста једнак је **закону кумулативних приноса**, по коме годишња стопа приноса од неколико процената, нагомилана током неколико деценија, аутоматски доводи до снажног повећања почетног капитала – под условом да се принос константно реинвестира (или да власници потроше само један мали његов део).

Главна теза ове књиге је да наизглед мала разлика између стопе приноса на капитал и стопе привредног раста, може, на дужи рок, битно утицати на повећање неједнакости у друштву.

Које су етапе демографског раста? Демографски раст је јако спор и иде скупа са напретком медицине и побољшањем хигијенских навика. Док је у Антици стопа раста становништва износила између 0,1 и 0,2% годишње, од 1700-2010. она је 0,8%, а у деловима Трећег света (али и у САД) и читавих 1,5-2%! У будућности се међутим, предвиђа поновно уравнотежење (2040 – 0,4% и 2080 – 0,1%). Радило би се о звонастој кривој, која је свој врхунац (2%) имала између 1950. и 1970. Све је ово, међутим, неизвесно и зависи од развоја медицине и одлука појединаца о броју деце (где су у игри економски, културни, психолошки и лични фактори, повезани са циљевима које појединци одабирају).

У Европи се, у условима општег пада наталитета, број становника тренутно одржава продужењем животног века и усељавањем. Раст би око 2010 могао да достигне нулти ниво, а после тога да постане чак негативан. Слично би могло да се догоди и у Кини и Јапану, где су нове генерације сада за трећину мање од некадашњих. Растући у данашњем ритму, светско становништво би 2300. године могло да достигне ниво од 70 милијарди! Али с обзиром да се предвиђа велики пад стопе раста, то није вероватно.

Које су импликације свега овога за раст и расподелу богатства? Ако сви фактори остају исти, демографски раст тежи да допринесе већој једнакости, јер смањује значај наслеђеног богатства. Ако породица има десеторо деце, сигурно је да она од наслеђа не могу много очекивати пошто се све дели са десет. Ту се утицај наследства онда смањује, људи су реалистични и ослањају се на сопствени рад и уштеђевину. Исто је и са земљама које се обнављају миграцијама (САД, на пример). Већина досељеника долази без знатније имовине, ради и штеди. Њихово богатство нагомилано штедњом смањује значај претходно стеченог богатства.

Ако привреда расте и ако се у свакој генерацији повећава доходак по глави становника, боље је рачунати на оно што се може зарадити и уштедети од сопственог рада: доходак претходних генерација је мали у поређењу са тренутним дохотком од рада, и богатство које су стекли преци није велика ствар.

Међутим, **обрнути процес – стагнација или смањење становништва – повећава утицај капитала који су стекле претходне генерације. Исто важи и за привредну стагнацију.** Са slabим растом, врло је вероватно да ће стопа приноса на капитал битно премашити стопу раста, што је главни фактор раста неједнакости на дужи рок. Значај наследства расте у Европи, али и у читавом свету.

Раст има и једну допунску функцију: када се он убрзава јављају се нови задаци у производњи, који захтевају нове вештине, а пошто се људске способности на следеће генерације преносе мање механички од капитала, долази до повећања друштвене мобилности способних појединаца чији родитељи не припадају елити. Тако се - иако до смањења неједнакости у доходу не долази одмах - репродукција и продубљивање неједнакости у имовини ипак ограничавају. **Раст** јесте одличан инструмент за откривање појединачних талената и способности, **инструмент који води смањивању вештачке (имовинске), а истицању природне неједнакости (физичке, умне и моралне, које су кључне за иновације и даљи развој), али се то не сме користити као аргумент против државне интервенције усмерене на смањење екстремних неједнакости и бригу о губитницима.**

Раст у свету и Европи је стагнирао све до почетка 19. века (мада је добар део становништва од тога имао користи тек у његове последње три деценије). Од 1700. до 2010. он је у просеку износио 0,8% (0,1% у 18 веку, 0,9 % у 19-ом и 1,6% у 20-ом). Опипљив за сваког, постао је тек у 20. веку. Људи се данас знатно боље хране, одевају, путују, уче и лече него раније. Просечни доходак по глави становника се на глобалном нивоу у поменутом периоду повећао за више од десет пута (са 70 на 760 евра месечно), а у најбогатијим земљама и више од двадесет пута! (са 100 на 2500 евра месечно).

Да ли ће се **раст у 21. веку успорити** и да ли разлоге за то треба тражити у технологији или у економији? Опадање се већ осећа – од кризе 2007/2008. па све до 2012. раст је био на нули. Процена је да би он у САД, између 2050 и 2100 могао да падне на 0,5% годишње. Јер чињеница је да су таласи раста који су следили један за другим (увођење парних машина, па струје, па електронике и информационе технологије) све мање доприносили повећању продуктивности и расту, па стога и све мање радикално преокретали начине производње. **Најреалније би било прогноzirати дугорочни раст у развијеним земљама од 1,2%,** али само под условом да се развију нови извори енергије који би заменили садашње, који су све оскуднији.

Раст по стопи од 1% је у суштини висок, јер кумулативно за 30 година он представља раст од 35%, што може значити огромну промену у начину живота. Раст од 1,5% годишње, за 30 година представља кумулативни раст од читавих 50% (То би значило да се четвртина/трећина данас коришћених производа не би више производила, нити би опстала четвртина/трећина данаших занимања). А некада, када је раст био 0,1% годишње, с генерације на генерацију преносило се готово идентично друштво. **Убрзање раста може довести до раста богатства у новим секторима и утицати на смањење значаја оних који долазе из прошлости – што све утиче на смањење неједнакости. Ипак многе наде остају неиспуњене, па да би друштво било меритократско награђивало према заслугама), не сме се ослањати само на тржиште и технолошки развој, него се морају стварати и институције које ће служити тој сврси.**

Изузетан раст од 1945. до 1980. био је резултат «трке» Европљана за Америком, која им је у времену од 1914-1945. била знатно одмакла. Када је она сустигнута, обе стране су се нашле на глобалној граници и почеле да расту истим, релативно спорим темпом. „Славних 30 година“ (1945-1975.) у САД нису никада постојале, зато што су се оне од 1820. до 2012. развијале истим темпом од 1,5 до 2% годишње. Европа је страдала у два рата, па је развој тамо био спорији: од 1913. до 1950. свега 0,5% годишње, а од 1950. до 1970. 4%, да би од тада полагао падао: на 2% од 1970. до 1990. и на 1,5% од 1990. до 2012. Ова разлика између Европе и САД одговорна је и за различите погледе на глобализацију и на капитализам генерално: Европа се још увек са носталгијом сећа славних времена интервенционизма у време државе благостања. То сустизање је можда било и разлог појаве Регана и Тачерове, који су обећали зауздавање државе благостања у својим земљама – јер та је држава наводно «омекшала» предузетнике и било је неопходно вратити се у чисти капитализам 19. века. Многи сматрају да се у томе успело, мада се не треба хвалити успесима ни интервенционизма (од 1945.), ни либерализације (од 1980). Интервенционизам привреди није шкодио, а либерализација није ни повећала, ни смањила раст.

Чини се да се од 18. до 20. века раст јако убрзавао а да ће се у 21 успоравати. Демографски је био на врхунцу од 1950. до 1970, али би крајем 21. века могао да падне на нулу. Ради се о типичној звонастој криви (успон–врхунац–пад). Када је реч о производњи по глави становника, ствари нешто другачије стоје. Ту је раст знатно суздржанији и треба му више времена да узме замаха. Од 1950. до 1990. он је износио 2%, првенствено због напретка Европе. Касније, од 1990. до 2012. за тренд раста одговорна је пре свега Азија (посебно Кина – највећи годишњи раст у историји, од 9%!). Ниво производње по глави становника требало би (са изузетком Индије и суб-сахарске Африке) да се поклопи са нивоом развијених земаља негде око 2050 године. Тада би се расподела глобалне производње приближила расподели становништва. Ова крива је другачија од прве. Она свој врхунац достиже читав век касније (средином 21. а не 20. века), а затим, не пада на нулу, нити је чак близу нуле, него остаје на око 1%.

Све ове прогнозе су ипак оптимистичке, јер претпостављају да ће продуктивност у развијеним земљама расти по стопи од 1% (што подразумева знатан технолошки напредак), а привреде неразвијених до 2050. све више конвергирати с привредама богатих, без политичких и војних препрека. Могуће је, међутим, замислити и горе сценарије.

Велику улогу у прерасподели богатства могла би да одигра инфлација. Она државама може помоћи да се отарасе јавног дуга и изврше прерасподелу међу друштвеним групама (додуше често на неконтролисан и хаотичан начин). Супротно томе, друштва 18. и 19. века заснована на богатству, одликовала су се озбиљном монетарном стабилношћу. Инфлација је изум 20. века (после 1920.), када нестају стабилне монетарне референтне тачке.

Други део: ДИНАМИКА ОДНОСА КАПИТАЛ/ДОХОДАК

3. Преображаји капитала

Некада је капитал, т.ј. богатство које производи ренте, било углавном у облику земље или државних обвезница (тражње једног дела становништва - оног који прима камату, према другом – оном који плаћа порезе). Од њега се очекивало да ствара сигуран и стабилан приход. Да ли се нешто променило од тог доба? Да ли је дубинска структура капитала данас другачија? Капитал је, бар на почетку, увек динамичан, он улази у пословне подухвате и спреман је да ризикује, да би касније почео да се акумулише и преображава у ренте – његово логичко одредиште. Да ли је данас друштвена неједнакост другачија од оне из прошлости? Да ли је капитал данас динамичнији и мање тежи ренти?

У 18. и 19. веку укупни капитал је у Француској и Енглеској био на нивоу 6-7 годишњих националних доходака, најниже је пао 50-тих година (на 2 национална дохотка), да би данас поново био 5-6 пута већи од националног дохотка. Од времена луксуза при крају 19. века није се видело толико богатство. Оно поново цвета, а за илузију да се капитал структурно променио криви су светски ратови када се однос капитал/национални доходак принудно смањивао. Велика је, међутим, разлика у погледу структуре средстава, некад и сад. Пољопривредно земљиште (некад 66%, а сада само 2% домаћег капитала) постепено је замењивано некретнинама, професионалним и финансијским капиталом. Осим тога, ако је британски капитал уложен у иностранство некада вредео два годишња национална дохотка, а француски један, данас су нето стране активе близу нуле (што је последица деколонизације).

Ако је у Британији национални доходак по глави становника 180.000 евра, пољопривредно земљиште у томе учествује са свега пар хиљада евра, док главнина отпада на некретнине (90 000) и професионални/финансијски капитал (90 000). У Енглеској с почетка 19. века, од 180 000 евра свако би поседовао 120 000 у пољопривредном земљишту и по 30 000 у некретнинама и професионалном/финасијском капиталу. Крајем 19. века стање је већ радикално другачије: 10 000 је било у пољопривредном земљишту, 50 000 у некретнинама, 60 000 у професионалном/финансијском капиталу и 60 000 у страним улагањима.

Капитал је нето богатство, т.ј. разлика између тржишне вредности онога што се поседује (активе) и онога што се дугује (пасиве). Јавни капитал је разлика између активе и пасиве државе и разних државних агенција, а приватни разлика између активе и пасиве појединца. Јавна актива има облик нефинансијске (државне зграде болнице, школе) и финансијске (државно учешће у фирмама - мањинско или већинско). Тренутно је вредност јавне активе у висини једног годишњег националног дохотка (у Британији) и једног и по (у Француској). Међутим, пошто је јавни дуг такође у висини једног годишњег националног дохотка, вредност јавног капитала је близу нуле (он чини 5% вредности укупног капитала, за разлику од приватног, на који отпада 95%). Продајом свих јавних добара ради отплате дуга, у Британији од јавног капитала не би остало ништа, а у Француској би остало јако мало. Једном речју, приватно богатство тамо чини скоро целокупно национално богатство (99% у Британији и 95% у Француској). То није ни чудо, пошто те земље никада нису експериментисале са социјализмом руског типа, где је готово цео капитал контролисала држава. Државна политика иначе може јако утицати на акумулацију приватног богатства, и то у оба правца. **Значај приватног богатства је у 18. и 19. веку, акумулацијом великог јавног дуга - повећаван, а после Другог светског рата, анулирањем јавног дуга и стварањем значајног јавног сектора – смањиван.** Јавни дуг повећава утицај приватног богатства у друштву. Богатима више одговара да позајмљују паре држави и деценијама наплаћују камату, него да – не примајући никакву надокнаду – плаћају порез. Уз то, државни дефицит додатно повећава тражњу за приватним капиталом и стога принос на капитал, што још више повећава њихове приходе. Из историјског искуства, међутим, видимо да се променом политике све брзо може преокренути. Тако, док је британска држава кроз читав 19. век стрпљиво и редовно отплаћивала своја дуговања богатима, смањивала постепено јавни дуг и јачала моћ приватног капитала, француска је свесно банкротирала, отписала 2/3 дуга по основу обвезница, спровела пореску реформу, подстакла инфлацију издавањем папирног новца и моћ приватног капитала осетно смањила. Јавни дуг дефинитивно јесте средство акумулације капитала. Било је времена када је на отплате камата ишао део националног дохотка једнак целокупним трошковима за образовање.

У 20. веку јавни дуг је почео да служи као инструмент за повећање јавних издатака у корист мање имућних. Онда је произведена инфлација и дуг враћан новцем чија је вредност падала. Тако су дефицит платили они који су у прошлости држави позајмљивали.

Механизам редистрибуције путем инфлације јесте моћан, али у избору циљева није прецизан: прво, међу богатима власници обвезница нису најимућнији, а друго, он је у стању да функционише само у случају да инфлација стално расте (што може имати лоше последице, јер удружена са незапосленошћу и привредном стагнацијом она постаје штетна). Са укидањем државе благостања се, између осталог, почело и због тога (И.П.). У сваком случају, велики део јавног дуга припада мањини становништва, па било да се исплаћује или не, то доводи до процеса радикалне редистрибуцију богатства.

У 20. веку – услед јачања економске улоге државе која улази у здравство, образовање, транспорт и комуникације, у Британији и Француској долази до повећања јавне активе и она достиже висину од 1 до 1,5 националних доходака. После периода повећања (1950. – 1970, када је држава располагала са 25 до 30% националног богатства), дошао је период смањивања (током приватизација 1980-1990).

Још није тачно установљено зашто је отпочела либерализација и дергулација финансијског тржишта/протока капитала и пропала држава благостања. Највероватније је да је сећање на Велику депресију 30-тих избледело, а да су успоравање раста и стагнација привреде показали ограничења модела државног интервенционизма. Тако је 1979/1980. почела „конзервативна револуција“ у САД и Британији, а 1986 и у Француској.

5. Дугорочни однос капитал/доходак

Дакле, земљишни капитал је постепено замењен непокретним, индустријским и финансијским. Али однос капитал/национални доходак се (и поред осцилација кроз историју) није значајније променио, с тим да је данас он већи у Европи (капитал = шест националних доходака) него у САД (капитал = четири национална дохотка).

Други темељни закон капитализма гласи: B (однос укупни капитал/национални доходак) = C/P (стопа штедње/стопа раста националног дохотка). Дакле, ако нека земља годишње уштеди 12% свог националног дохотка и уколико је годишња стопа раста националног дохотка 2%, онда ће дугорочно однос капитал/доходак бити једнак 600%: земља о којој је реч акумулираће годишње капитал у вредности шест годишњих националних доходака. У том случају, земља која много штеди, а споро расте, дугорочно ће акумулирати огроман фонд капитала – што може имати озбиљне последице по смањен раст води повратку капитала друштвеној структури и расподелу богатства унутар ње. Другачије речено: у друштву које готово да стагнира, богатство стечено у прошлости ће задобити огроман начај. Повратак на однос капитал/национални доходак на ниво забележен у 18. и 19. веку, узрокован је првенствено повратком на режим ниског раста, а као што смо напоменули,. Овде мале варијације у стопи раста могу имати значајне ефекте на дугорочни однос капитал/доходак.

У горњем случају, ако стопа раста падне на 1,5%, однос капитал/ доходак скочиће на 8, а ако падне на 1% - на читавих 12. Добро је што ће онда бити доста капитала на располагању, али је сигурно да ће његова моћ у том случају знатно порастати и да ће то оставити економске, друштвене и политичке последице. А опет, ако раст скочи на 3%, а стопа штедње на 9%, однос доходак/капитал ће пасти на 3! С обзиром да „Г“ у горњој формули представља збир стопе раста националног дохотка по глави становника и стопе раста становништва – јасно је да земље које демографски стагнирају могу да (при истој стопи штедње) акумулирају фонд капитала већи од оних код којих становништво расте. Ако још стопа штедње код ових других пада, механизам бива додатно ојачан. Све у свему, земље са сличним нивоима развоја и раста дохотка по глави становника могу да заврше са различитим односима доходак/капитал.

Међутим, за акумулацију богатства је потребно време, деценије. Ако се на личном нивоу оно и могло нагомилати брзо, на друштвеном то траје јако дуго. Уз то, формула важи без обзира на мотиве гомилања (повећање будуће и избегавање смањења садашње потрошње - као што је то случај код пензионера, жеља да се остави потомцима, тежња за сигурношћу, моћи и престижом). Тренутно нас занима само динамика кретања односа капитал/доходак кроз историју, независно од питања расподеле капитала (о чему ће се говорити каније). А та динамика (уколико изузмемо ратове и кризе) дугорочно је стабилна.

Очигледно је да у богатим земљама од 1970. присуствујемо великом повратку капитала. То се може објаснити помоћу три фактора:

а. споријег раста (посебно демографског), који с високом стопом штедње, аутоматски доводи до повећања односа капитал/доходак. То је доминантна сила на дуге стазе.

б. постепене приватизације и преласка с јавног на приватно богатство у периоду 1970-1980. То појачава дејство првог фактора.

в. феноменом страха од „сустизања“ (најразвијенијих, САД и Британија, од стране развијених земаља у нагом успону – Немачке, Француске и Јапана), који је утицао на раст цена непокретних и берзанских актива и био праћен политикама наклоњеним приватном богатству (од 1980. до 1990.).

Појединачно анализирајући поменуте факторе, долазимо до следећих закључака:

а. Стопа раста националног дохотка по глави становника у богатим земљама била је у последњој деценији врло слична (у просеку је износила између 1,7% и 1,9%). С друге стране, стопе раста становништва биле су веома различите (од 0,2% у Немачкој до 1,4% у Аустралији). Отуда варирају и просечне стопе раста (у САД 3%, а у Европи и Јапану 2%). Ова мала разлика се временом увећава и постаје значајна – посебно утиче на дугорочну акумулацију капитала (зато је однос капитал/доходак структурно већи у Европи и Јапану, него у САД).

Сличне варијације постоје и у области просечне стопе штедње. Генерално се ради о 10-12% националног дохотка, али је у САД то 7-8%, а у Јапану и Италији 14-15%. Те разлике постају знатне када се нагомилају током година. Исто тако, запажа се да су земље које највише штеде оне где становништво стагнира и стари.

б. Док је у периоду 1950-1970. јавно богатство чинило трећину (у Француској) или четвртину (у Немачкој) националног богатства, данас се ради о свега неколико процената! У свим земљама се запажа то смањење односа јавног капитала и националног дохотка. Дакле, оживљавање приватног богатства делимично се догађа и због приватизације националног богатства. Оно је распродавано по ниским ценама. Посебно је драстичан случај Италије, где је од 1970. до 2010. јавно богатство смањено за износ годишњег националног дохотка. Истовремено, приватно богатство је са два и по годишња национална дохотка скочило на скоро седам! Значи да је смањење јавног богатства одговорно за 20-25% повећања приватног богатства. Више од трећине приватне штедње апсорбовао је јавни дефицит: уместо да богати буду опорезовани, омогућено им је да купују државне обвезнице.

Најдрастичније су биле промне у источној Европи, где је јавни капитал износио 3-4 годишња национална дохотка, а приватни мање од једног – да би тај однос после пада Берлинског зид постао обрнут! Док је на Западу процес приватизације био ублажен, у Источној Европи је он имао облик отимачине државне својине.

в. У задњих неколико деценија регистрован је историјски скок цена активе. Услед трговинских суфицита, неке земље су акумулирале велику количину страних актива, тако да је сада њихова вредност у Јапану, на пример, 70% националног дохотка, а у Немачкој 50%. Имају их доста и Кина и земље извознице нафте (Русија и арапске земље). Могуће је да неке земље у будућности постану власништво других! Немачки петогодишњи суфицит би могао да откупи све некретнине у Паризу. Велика улагања у друге земље држава које су акумулирале велике активе може довести до великих политичких напетости. Висок однос капитал/доходак може изазвати и унутрашњу нестабилност: окретање домаћој активи (некретнинама, на пример) може знатно подићи њихове цене и довести до стварања „мехурова“ који касније пуцају (Јапан 90-тих, Шпанија 2010/2011, када је однос капитал/национални доходак био 8).

На глобалном нивоу, однос капитал/национални доходак могао би да са садашњих 5 (услед пада стопе раста са 3% на 1,5%) дође до 7, што је било карактеристично за Европу пред Први светски рат, познату по огромним неједнакостима.

6. Подела капитал/рад у 21 веку

Дугорочно, овај однос зависи од стопе штедње и стопе раста, које пуно и често независно једна од друге, варирају од земље до земље. На њих пуно утичу разни економски, друштвени, културни, демографски и психолошки фактори. Промени је подложна и вредност самог капитала.

Подела националног дохотка на рад и капитал постаје јасна применом већ поменуте формуле $A = П \times В$, где је A - удео капитала у националном дохотку, $П$ - просечни принос од капитала, а $В$ - однос капитал/национални доходак. У земљи где је $П = 5\%$, а $В = 6$, удео капитала A је 30% (а рада, у складу с тим, 70%). Удео дохотка од капитала у извесној мери следи однос капитал/национални доходак. Тако, док је удео дохотка од капитала у 18. и 19. веку био $35 - 40\%$, средином 20 века је пао на $20 - 25\%$, а почетком 21 века се попео на $25 - 30\%$. **У Британији је 1970. однос рад/капитал био 80/20, а 2000 70/30. У Француској је тај однос 1980. био 80/20, а 2010. 72/28.**

Овде је проблем где сместити самозапослене, који раде у фирмама чији су једини власници они сами (углавном занатлије, угоститељи, продавци, индивидуални пољопривредници и припадници слободних професија). Тешко је утврдити колико у дохотку приватног рендгенолога учествује његов рад, а колико капитал неопходан да се он обавља. Ту се онда примењује просек који влада у остатку привреде, где су те две категорије јасно одвојене. Удео самозапослених у производњи је од 1950-1960 (када је износио $30 - 40\%$), до 180 - 1990 спао на 10% .

Просечан принос на капитал је растао, па је са $4-5\%$, у 18. и 19. веку, стигао до 6% (па и 11%) у временима после великих разарања и потреса. Данас је он око $3-4\%$. По ниским банкарским каматама, не би се рекло да су проценти тако високи, али је капитал на банкарским депозитима јако мали део целокупног богатства (бескаматни депозити чине само $3-4\%$ укупног богатства, штедни рачуни само 5%) – он стога не утиче много на просек. (Већ смо поменули да се богатство у богатим земљама састоји углавном од некретнина и финансијске активе, пре свега акција, обвезница, дугорочних финансијских уговора – животних осигурања, пензијских фондова и сл.).

Док је у богатијим земљама 1975. доходак од капитала чинио између 15% и 25% националног дохотка, његов удео је између 2000. и 2010. скочио на 25% до 35%! Какво ће бити стање у 21 веку? И како ће се кретати стопа приноса на капитал? (Она иначе зависи од два фактора: технологије и количине капитала на располагању.) Узимајући у обзир чињеницу да се однос капитал/доходак у развијеним земљама последњих деценија повећао (а за очекивати је да до тога дође у читавом свету), **реално је очекивати да ће у 21. веку удео капитала у националном дохотку трајно расти. Принос на капитал ће се можда и смањивати, али ће ефекат обима надмашити ефекат цене, т.ј. ефекат (обим) акумулације надмашиће смањење приноса на капитал. Велику улогу у свему томе играће преговарачка моћ капитала, која је - у условима растуће слободе кретања капитала и све веће конкуренције земаља жељних да привуку стране инвестиције – знатно порасла. Притом се мора имати у виду да нема само-корективних механизам који ће аутоматски спречити стално повећање удела капитала у националном дохотку.**

Колика је стварна улога људског капитала? Многи сматрају да привредни раст у данашњем свету све више дугује људском раду, вештинама и знањима неопходним у процесу производње. И да је управо то допринело смањењу удела капитала у националном дохотку. Не постоје, међутим, никакве гаранције да се удео капитала у будућности неће повећати и можда достићи рекордни ниво с почетка 20 века. Јер модерне технологије користе много капитала и он се може акумулирати у оргоним количинама, а да његов принос опет буде већи од нуле. Није на делу никаква (громко најављивана) цивилизацијска промена, где се из света капитала и наследства прелази у цивилизацију засновану на људском капиталу и способностима: капитал је и даље итекако користан и користан ће највероватније остати и у будућности.

Што се тиче односа плата и профита, чини се да ту не постоји нека стална тенденција, него да се ради о средњорочним променама: ниске плате и високи профити у доба Индустријске револуције у Француској, онда одређени раст плата између 1870. и 1900, па опет пад, па раст између 1950. и 1988, после чега следи поновни пад.

У вези с Марксом важно је рећи следеће. У условима када је стопа штедње позитивна, а раст близу нуле, капитал тежи да настави са бесконачном акумулацијом. То мора довести до све већег смањења приноса на капитал. Маркс је то приметио, али је раст изводио првенствено из веће количине машина и опреме по раднику, а не из раста продуктивности као такве (при постојећој количини рада и капитала). **Једини излаз из ситуације где постоји бескрајна акумулација капитала је структурни раст (продуктивности и становништва) који омогућава да се избалансира**

додавање нових јединица капитала. Да тога нема дошло би до самоуништавања капитализма: капиталисти би се међусобно растргли у покушају да се (ратовима за боље инвестиционе прилике, на пример) супротставе тенденцијском паду стопе приноса, или би гледали да раду намећу све мањи удео у националном дохотку (чиме би само убрзали револуцију и општу експропријацију која би уследила).

Може се закључити да ћемо у 21. веку имати низак раст производње и нулти (па чак и негативни) демографски раст, што логично води повратку на сцену капитала. У друштвима која стагнирају, имовина акумулирана у прошлости има све већи значај. Глобално, доћи ће до раста коефицијента капитал/национални доходак, т.ј. вредност укупног капитала одговараће све већем броју годишњих националних доходака (и до десет!). Даљи раст количине капитала неће притом осетно утицати на смањење приноса и удела самог капитала у националном дохотку. Врло је могуће да се тај удео и повећа (на 30 до 40%). Могуће је да технолошке промене фаворизују људски рад у односу на капитал и тако смање принос и удео капитала. То, међутим, може бити неутралисано конкуренцијом земаља у привлачењу капитала, на штету рада.

Нема, дакле, природне силе која нужно смањује значај капитала и доходака проистеклих из власништва над њим. Неки су сувише оптимистички поверовали да ће технологија и чисто економске силе довести до тријумфа људског над (земљишним, професионалним и финансијским) капиталом. Решења проблема, међутим, нема без прибегавања политичкој сили, која је једина у стању да поврати баланс. Нема гаранције да ће економска и технолошка рационалност одвести друштво у демократију и меритократију („владавину заслужних“). Јер технологија не зна за морал, па као што води повећању улоге вештина, знања – рада, води и повећању потребе за зградама, канцеларијама, опремом и изумима. Њихова вредност расте као и производња и национални доходак. Доходак од капитала напредује паралелно са дохотком од рада. Стога, ако желимо да променимо ове трендове и успоставимо праведнији и рационалнији друштвени поредак заснован на заједничкој користи, морамо рачунати на држану интвенцију која ће исправити хирове технологије. Тачно је да раст продуктивности и ширење знања омогућавају да се уравнотежи процес акумулације капитала и избегне марксистичка апокалипса, али они не мењају дубоку структуру капитала и не смањује у довољној мери његов макроекономски значај у односу на рад.

Трећи део: СТРУКТУРА НЕЈЕДНАКОСТИ

7. Неједнакост и концентрација

До сада се бавило проучавањем динамике односа капитал/доходак на националном нивоу и глобалном поделом националног дохотка на доходак од капитала и доходак од рада, а не неједнакошћу доходака и богатстава на појединачном нивоу. Неједнакости су смањиване услед два велика светска рата (а никако природно и спонтано), а поново повећаване у периоду између 1970. и 1980. Другачије у свакој земљи, зависно од деловања националних институција и политике.

Неједнакост доходака може се рашчланити на:

а. неједнакост доходака од рада,

б. неједнакост власништва над капиталом и доходака који из њих произилазе. Неједнакост доходака од капитала може бити већа од неједнакости самих капитала, у случају да власници великих богатстава постижу веће просечне приносе од оних са осредњим и скромним богатствима.

Могуће су и комбинације: да постоји висока неједнакост у погледу рада и ниска неједнакост у погледу капитала, и обрнуто. А могуће је и да обе компоненте буду веома неједнаке или једнаке.

в. неједнакост која потиче од везе између ове две димензије. Тако постоји могућност да појединци с високим дохотком од рада уживају и висок доходак од капитала (мада ова корелација није нужна).

Данас присуствујемо крају меритократије: студирање и рад више не омогућавају да се постигне ниво имућности који се обезбеђује наследством и дохоцима који следе из богатства. А демократија почива на уверењу да се могу оправдати и прихватити само неједнакости засноване на појединачном раду и способностима. Једно време у европским друштвима ишло се тим путем. Од 1945. до 1970. наследство је изгубило од свог значаја, а рад и студије постали најсигурније средство да се успне ка врху. И данас многи верују у то, мада је стварност већ увелико другачија.

Прво правило гласи: неједнакости у погледу капитала увек су веће од неједнакости у погледу рада. Расподела капитала и доходака од капитала увек је концентрисанија од расподеле доходака од рада. Тако у свим епохама 10% оних који примају највећи доходак од рада располаже са 25-30% укупног дохотка од рада, док 10% оних који примају највећи доходак од капитала располажу са више од 50% укупног капитала. Затим, 50% најмање плаћених особа приближно прима 25-30% укупног дохотка од рада, док у погледу богатства (власништва над неком врстом капитала) 50% најсиромашнијих поседује само 5-10% укупног капитала. Тако да неједнакости у погледу рада изгледају много блаже, умереније и разумније од екстремних разлика у погледу капитала.

Савршена једнакост постојала би тамо где би свака група добијала еквивалент свог удела у становништву. Најегалитарнији је био скандинавски модел 1970-1980: 10% становништва које је примало највише дохотке примало је 20% укупног дохотка од рада (дакле плате дупло веће од просечних), 50% најмање плаћених примало је 35% (око 2/3 просечне плате), а 40% средње плаћених 45% (нешто више од просечне плате) укупне суме. Најнеегалитарнији је постојећи амерички модел: тако је 2010. 10% становништва које је примало највише дохотке, добило 35% укупног дохотка од рада, 50% најмање плаћених добијало је 25%, а 40% средње плаћених 40% укупне суме.

Што се тиче власништва над капиталом, неједнакости су биле много израженије: у поменутом скандинавском моделу 10% најбогатијих располагало је са 50% укупног капитала, 50% најсиромашнијих са 10%, а 40% средњих са 40%. У САД је однос био следећи: 10% најбогатијих – чак 70% укупног капитала, 50% најсиромашнијих – тек 5% и 40 одсто средњих – 25%! (У будућности се тамо предвиђа још већи степен неједнакости). Важно је имати у виду да они који примају највише дохотке и они који поседују највећа богатства нису исти појединци. У традиционлним друштвима та је корелација чак била обрнута (власници највећих богатстава су су били на дну хијерархије доходака од рада, јер нису радили). У савременим друштвима корелација је углавном позитивна, али никада потпуна (увек постоје појединци који припадају вишој класи у смислу дохотка од рада, а нижој у смислу богатства). Друштвена неједнакост је вишедимензионална. Исто тако, не сме се заборавити да су поменуте расподеле дохотка и богатства увек „примарне“, т.ј. мерене пре опорезивања. Зависно од тога колико је порески систем прогресиван или регресиван, расподела после опорезивања може бити више или мање једнака оној пре опорезивања.

Рекли смо да су неједнакости дохотка од рада „релативно умерене и разумне“. Оне се, међутим, не смеју занемарити јер дохоци од рада чине генерално

од 2/3 до 3/4 националног дохотка и јер су разлике негде толико велике да могу знатно утицати на ниво неједнакости и услове живота бројних групација становништва. Док код скандинаваца 10% најбоље плаћених прима 4000 евра месечно, 40% средњих 2250, а 50% најмање плаћених 1400 евра, у САД су разлике много драстичније: 10% најбоље плаћених прима 7000 евра месечно, 40% средњих 2000, а 50% најслабије плаћених само 1000 евра! Чињеница је да наизглед мала разлика од 400 евра код најслабије плаћених скандинаваца и американаца, може у много чему утицати на избор стила живота, места становања, прилика за одмор, планова за децу и сл. Слично је и са разликом од 3000 евра код најбогатијих грађана тих земаља – она итекако утиче на стил живота и моћ којом се располаже. Ако би се поменути тенденција присутна у америчком друштву наставила, 2030. године би просечне плате биле 9000 (за најбогатије) : 1750 (за средње) : 800 евра (за најсиромашније)!

Неједнакости у погледу богатства су ипак много драстичније. У најбогатијим европским земљама, 10% најбогатијих поседује око 60% националног богатства. Али најстрашније је то да 50% најсиромашнијих не поседује готово ништа – мање од 10%, а генерално чак мање од 5%! У Француској је однос најбогатијих 10% и најсиромашнијих 50% - 62% : 4%, у САД – 72% : 2%! Око 25% становништва обично нема ама баш ништа. Осталих 25% има можда неку малу некретнину (али су махом и задужени), или неколико хиљада евра на штедној књижици, ауто, намештај и техничке уређаје. Богатство је тако сконцентрисано да већина грађана није ни свесна његовог постојања. Зато је и битно систематски и темељно проучавати капитал и његову расподелу.

Огромна је разлика и између оних 1% набогатијих и осталих 9%, унутар „горњих 10%“. У европским земљама тај 1% располаже са око 25% укупног богатства, а осталих 9% - 35%. Значи и међу њима су огромне разлике. У оквиру гоњих 10% сви имају сопствени стамбени простор, али како се иде ка врху, богатство све мање укључује некретнине, а све више финасијску и пословну активу (посебно акције и уделе у партнерствима). Некретнине чине само 10% богатства оних у „врху“ и много су омиљеније међу припадницима средње и умерено имућних класа.

Средња класа, њих око 40%, углавном поседује стан и штедне рачуне са пристојним улозима. У 20. веку она је доживела процват. Пред први светски рат није било тако: тада је 10 најбогатијих поседовао 90% националног богатства (а унутар њих, оних 1% на врху – чак 50-60%), 40% средњих поседовало је свега 5-10%, а 50% најсиромашнијих – мање од 5% (што је често и данас случај). Није постојала права средња класа – средњи су били готово исто толико сиромашни као и прави сиромашни. Данас, средња класа успева да „извуче“ трећину целокупног богатства у

Европи и четвртину у САД, и то су људи који нешто стварно имају и не воле да их сматрају „сиромашнима“. Може се ипак закључити да смањење неједнакости ипак није било суштинско – и што је најгоре, да нема никакве гаранације да све неће бити враћено унатраг.

8. Два света

Овде ћемо показати да су потреси 1914-1945. одиграли кључну улогу у смањењу неједнакости и да њено повећање у периоду 1970-1980 није било свуда једнако. Ништа се ту није догађало случајно или по аутоматизму, већ је било резултат деловања политичких и институционалних фактора.

Овде је добар пример Француске. У 20. веку дошло је до значајног смањења неједнакости у односу на период када су оне биле највеће (пред Први светски рат), али то није било узроковано смањењем неједнакости у сфери зарада, него падом високих доходака од капитала. Удео оних 1% најбогатијих у укупном капиталу је са 20% у времену од 1900. до 1910, спао на 8-9% у периоду 2000-2010. (удео тих истих 1% у укупном доходу од рада остао је као и раније - око 6-7%). Једноставно, доходак рентијера је доживео колапс. Показује се да ниво неједнакости иде горе-доле и да не постоји никаква тенденција ка „природној“ равнотежи. Није мирна, демократска и економска рационалност избрисала „славну“ прошост капитала (до тога није дошло постепеним, мирним, међу партнерима договореним кретањем ка већој једнакости), него економски и политички потреси изазвани ратовима – кризе и (што је врло важно) државни интервенционизам који их је пратио. Не заборавимо ни свесну „еутаназiju“ рентијера коју је држава у одређеним периодима спроводила стварајући инфлацију и тако обезвређујући јавни дуг (обвезнице у које су они били уложили велики део свог богатства).

Данас присуствујемо преласку из „друштва рентијера“ у „друштво менаџера“. Структура неједнакости ту остаје иста: дохоци од рада су и даље у другом плану на врху лествице доходака, и даље доминирају дохоци од капитала – али данас појединац мора много више да напредује на друштвеној лествици да би његов доходак од капитала постао важнији од дохотка од рада (т.ј. доходак од капитала је главни део укупног дохотка само у највишим промилима становништва). **У целини елите доминирају данас они чије су плате (бонуси, премије, пензије) високе и који живе од свог рада. Ради се о блажем облику рентијерског друштва, где постоји боља равнотежа између успеха који је последица рада и успеха који је резултат поседовања капитала.** Узрок тога, поновимо, није у ширењу лествице зарада, него у

паду високих доходака од капитала. Значај политичког фактора у свему томе је кључни: после 1945. уведен су високо прогресивни порези на доходак, на богатство и на наследство.

Оних 9% испод самог врха (менаџери, инжењери, лекари, адвокати, државни службеници и универзитетски професори) и даље живе од својих високих доходака од рада (који у њиховом укупном доходу учествују са 70-90%). Они обично примају плату која износи две или три просечне плате. (Истовремено, они најмање плаћени-конобари и продавци-примају плату која износи свега половину националног просека)

Имамо, значи, 9% оних код којих доминира доходак од рада и 1% оних код којих доминира капитал. Доходак од капитала не изостаје ни код оних 9%, али је то додатни, а не главни доходак. Ту се ради углавном о становима, штедним књижицама, уговорима о животном осигурању, финансијским улагањима и сл. Код оних 1% је обрнуто – код њих су доходи од рада тек додатак (а доминирају доходи од дивиденди и нешто мало - од земљишта).

Интересантна су кретања од 1968. до 1983. – у временима великих преокрета. Засићена великим растом плата менаџера и стручњака, који није био праћен растом средњих и ниских плата (уз минималац који од 1950. није био мењан) – радничко-студентска Француска је од владе Шарла де Гола изнудила потписивање Гренелског споразума којим је минимална плата повећана за 20% (и од 1970. делимично индексирана како би пратила раст цена). У узбурканој друштвеној клими све владе су до 1983. осећале обавезу да наставе са подизањем минимума, повећањем куповне моћи плата и смањењем неједнакости зарада. Укупни износ плата је, међутим, растао брже од раста производње. Током 1982-1983, нова социјалистичка влада је стога замрзла плате и напустила политику годишњег подизања вредности минималца. Удео профита у производњи се аутоматски повећао и опет је дошло до пораста неједнакости зарада. Био је то почетак повратка на нивое из времена највећих неједнакости (пред Први светски рат), првенствено зато што су се на сцену вратила наследства, што су постајала све значајнија. Тако је кренуо процес чије истинске последице данас осећамо.

Интересантно је питање да ли је повећање неједнакости допринело избијању велике финансисјке кризе у САД? Наравно! Оно је допринело стагнацији куповне моћи ниже и средње класе, што је повећало задуживање скромнијих домаћинстава - посебно зато што су бескрупулозне банке, ослобођене регулативе и жељне додатне зараде од огромне уштеђевине коју су имућни убризгавали у банкарски систем, одобравале кредите под превише лаким условима. Од 1970. па све до кризе 2007/2008, 15% националног дохотка је

одузето онима који спадају у 90% најсиромашнијих и пребачено елити од 10%! Овима је припало и 3/4 привредног раста оствареног између 1977. и 2007. Овде се поставља питање не само моралности огромних разлика у приходима, него и могућности да нека привреда и друштво на дужи рок функционишу са тако великим разликама међу друштвеним групама. Све би било другачије да је повећање неједнакости било праћено снажним привредним растом, али је раст – управо супротно – био слабији него претходних деценија, што је онда довело до стагнације ниских и средњих доходака.

У САД је у ствари дошло до експлозије супер-зарада, нарочито међу кадровима великих фирми. Тако је 10% најбоље плаћених свој удео у укупним зарадама са 25% повећао на 35%! Посебан проблем – и велики допринос расту неједнакости – представља чињеница да је друштвена мобилност унутар привредне хијерархије јако слаба, па ниједан радник, просечни професор или просечни менаџер није провео ни једну годину свог радног века на бројним руководећим позицијама великих фирми. А тамо су плате достигле нивое невиђене у економској историји света. Интересантно је да се огромна већина оних 0,1% најбоље плаћених кадрова састоји од руководилаца великих (финансијских и нефинансијских) фирми, а само 5% од спортиста, глумца и уметника. Зато је боље говорити о ери неједнакости коју обележавају „супер-менаџери“, а не „супер-звезде“.

9. Неједнакост доходака од рада

Шта је узроковало овај вртоглави раст зарада? Две су друштвене и економске силе које суштински утичу на неједнакост зарада: понуда и тражња занимања. Чињеница је да продуктивност зависи од квалификације запослених: ако у једном друштву има мало припадника професија са потребним кавилификацијама (слаба „понуда“ одређене струке), а технологија их захтева много (велика је „тражња“ за њима), плате ће им бити високе (доста више него плате других) и то ће подстаћи раст неједнакости. Ту опажамо два фактора који су пресудне важности: стање система образовања и стање технологије. Понуда зависи од стања образовног система (колико људи има приступ образовним институцијама које школују за одређена занимања, какво је образовање и колико је праћено могућношћу употпуњавања кроз праксу), а тражња од стања технологија које стоје на располагању и које омогућавају производњу роба и услуга.

Сад даље, образовни систем зависи од јавних политика, критеријума и одабира кандидата за различите струке, начина финансирања школовања

(терета који пада на ученике/студенте и њихове породице) и могућности даљег образовања. А технолошки напредак, од темпа иновација и брзине њихове примене – он повећава тражњу за новим занимањима, али та занимања и ствара. Услед „утркивања“ између образовања и технологије долази и до „утркивања“ друштвених група. Да би се ово избегло, образовни систем мора да обезбеди нове врсте образовања и занимања, јер ће се **неједнакости у платама смањивати задовољавајућим темпом само ако понуда тражених профила расте**.

У Француској демократизација образовног система није довела до смањења разлика у зарадама, али је омогућила померање нових људи „на горе“. У САД се разлика у зарадама почела повећавати од 1980. када је почео да опада и број факултетских диплома, из чега произилази да је до повећања неједнакости зарада дошло зато што је земља недовољно улагала у високо образовање. Велики део становништва није успео да се образује јер породице нису могле да плате високе школарине. Само озбиљна улагања у образовање могу повећати број оних који студирају. Оба искуства указују на исто; **дугорочно, најбољи начин да се смањи неједнакост доходака и повећа продуктивност и привредни раст, јесте улагање у образовање**. Ако је куповна моћ у 20. веку петоструко повећана, то је зато што су технолошке промене и више квалификације запослених омогућили да се петоструко повећа производња по глави становника. Пример скандинавских земаља, које су најегалитарније и најинклузивније, најбоље показује да је кључ раста у улагању у ваљано професионално и високо образовање (што укључује и решавање проблема плаћања школовања).

Ова технократска прича има и своја ограничења, јер циљ образовања није само да обезбеди потребне кадрове привреди, него и да образује свестране личности и води рачуна о посебним наклоностима појединаца према одређеним занимањима. А затим, могуће је улагати у образовање, а да технологија после не буде у стању да све кадрове „усиса“.

Поред подршке образовању, у тржишни привредни модел морали би се увести и други фактори, као што су правила и институције који регулишу (и мењају) кретања на тржишту рада. Тако су током рата постојали владини одбори који су одређивали висину зарада, док се у међуратним временима то регулисало кроз **колективно преговарање (однос сила)**. Поред тога, долазило је до **законског фиксирања минималних плата** (од 1933. у САД и од 1950. у Француској) и **њиховог аутоматског (али законом предвиђеног) годишњег повећавања**. Све те интервенције су утицале на **смањење неједнакости** у тим земљама. У САД су минималац обично повећавали демократи, а замрзавали републиканци.

Минималне плате и релативно крути платни разреди увођени су због тога што су ограничавали субјективност (неправичност) управа предузећа и омогућавале извесну стабилност примања приликом колебања у продаји. Поред тога, могућност самовољне промене износа плата и њихова неизвесност, негативно су утицали на залагање запослених у процесу рада. Ове институције су одиграле велику улогу у настанку радничке класе: радници су добили легалан статус, почели да примају стабилну и предвиђену накнаду за свој рад и престали да личе на надничаре и занатлије из ранијих времена. Притом треба увек имати у виду да систем плата не сме бити крут, како у случају кризе фирму не би гурнуо у стечај.

Овакав модел регулације треба да обезбеди да ни један послодавац своју предност не користи преко одређене границе. Он је **посебно важан у условима када послодавци располажу већом преговарачком моћи од радника – тада је, да би се обезбедила „чиста и савршена“ конкуренција, њихову моћ оправдано ограничити строгом регулативом везаном за плате. Међутим, претерано повећање минималне плате може довести до пада запослености, па би било добро да се куповна моћ ниско плаћених радника повећава коришћењем неких допунских инструмената, као што су доквалификације и пореске реформе. Али, не треба их ни замрзавати - није здраво да зараде премашују раст продуктивности, али ни да расту спорије од њега.**

Има економиста који експлозију високих плата у САД објашњавају развојем захтевних технологија којима су били неопходни стручњаци са високим нивоом знања. Проблем је, међутим, у томе што су плате екстремно скочиле код оних 1% најбоље плаћених, док је код осталих 9% (који иду за њима) тај скок био знатно умеренији (и поред тога што су ниво образовања, универзитети с којих су долазили и професионално искуство, у оба случаја били исти). Није, значи, на делу био чисто образовни фактор. Поред тога, овај огромни скок плата забележен је само у неким земљама, што указује да се радило о деловању одређених институционалних фактора.

Успон супер-менаџера је у ствари англо-саксонски феномен. Удео 10% са „врха“ у националном доходу САД је 20%, у Британији и Канади 14-15%, Француској 9%, а у Шведској свега 7%. Њихова примања су у целини напредовала осетно брже од просечног дохода. Најспектакуларније је повећање дохода међу најбоље стојећих 0,1% запослених. У САД, они су за последњих неколико деценија повећали свој удео у националном доходу са 2% на 10%! Слична, мада знатно мања, повећања регистрована су и у другим земљама (које ће на дуги рок вероватно поћи путем САД).

С обзиром да су технолошке промене и раст продуктивности били свуда слични, разлоге оваквих разлика међу земљама потребно је потражити негде другде.

Погрешна је теза да су екстремне разлике узроковане „објективном неједнакошћу продуктивности“ запослених. Продуктивност се може донекле измерити код радника који обављају једноставне послове који се понављају (оних на покретним тракама или конобара), али је то много теже код оних који су на јединственим положајима (руководилаца). Идеја да је могуће објективно оценити њихов допринос стварању додате вредности у предузећу је идеолшки конструкт који треба да оправда њихова претерана примања. Долазимо до тога да одлуку о својим платама руководства доносе сама, при чему су најчешће ван домашаја акционара, који би теоријски требало да их контролишу. Те одлуке су произвољне и зависе од односа моћи у преговарачком процесу. Онда је **сасвим разумљиво да људи који сами себи одређују плате прецењују сопствену продуктивност и да су „широке руке“.** То би се донекле и могло разумети с обзиром да су информације о пословању и појединачним доприносима објективно несавршене, али је чињеница да се ту пре ради о специфичном облику крађе, него о „невидљивој руци тржишта“.

Ипак, слобода одређивања сопствених плата није неограничена: у свакој земљи постоје одређени обзир и надзор. Улога друштвених норми (друштвене прихватљивости одређених понашања) је од великог значаја, а оне пуно варирају од земље до земље и од епохе до епохе. Неједнакост плата у САД и Британији је знатно повећана од тренутка када су њихова друштва (од 1970/1980.) постала много толерантнија у погледу екстремних плата. Поставља се питање одакле долазе ове норме, али одговор на то треба заједнички да дају социологија, психологија, културна и политичка историја. Има и одређених објективних околности које су погодиле оваквом расту плата, између осталог то што су фирме све веће и задаци све сложенији. Али и субјективних: она полусвесна тежња да се покаже како се обогатити може не само поседовањем капитала, него и радом. **Сумњиво је што плате менаџера расту и у временима када фирме просперирају само због промена у окружењу** (општег стања привреде, промена у ценама сировина, мењања валутних курсева и сл.), **а не због некаквог зналачког управљања.** О томе сведочи постојање посебне (уз плату) „награде за срећне околности“. Чињеница је да су менаџери почели да траже веће плате и због смањења пореске стопе на највиша примања, да би касније њихово новостечено богатство повећало њихову политичку моћ (преко финансирања странака, лобија и разних истраживачких института) и омогућило им да задржи ниске стопе опорезивања за највише дохотке и раде на њиховом даљем смањивању.

10. Неједнакост власништва над капиталом

Као што смо рекли, смањење укупне неједнакости доходака у прошлости није наступило због смањења неједнакости доходака (која је структурно остајала иста), него због наглог пада високих доходака од капитала. Питање је зашто је до тога дошло? Важно је решити га, зато што се у наше време поново повећава концентрација власништва над капиталом и то управо у време када се повећава и однос капитал/доходак, а раст успорава. Ова општа дивергенција је много опаснија од дивергенције изазване појавом супер-менаџера, која је географски ограничена.

Расподела богатства увек је концентрисанија од расподеле доходака од рада. У свим епохама и друштвима доњих 50% обично поседује 5%, а највиших 10% - 60-90% целокупног богатства (међу њима 1% најбогатијих – 50-60%). Средње класе су ту са 5%-35%. Два светска рата су то радикално променила: између 1950. и 1970. удео горњих 10% пао је на 60-70%, а највиших 1% на 20-30%. „Славних 30 година“ (1950-1980.) обележио је оптимизам: државном интервенцијом успео се донекле укротити капитализам и половини становништва је, по први пут, омогућено да стекне некакво богатство. Од 1980. до 1990. неједнакост утемељена у богатству опет почиње да се повећава, мада је због процеса финансијске глобализације данас све теже пратити.

У 19. веку, САД су биле егалитарније од тадашње Европе и њихови грађани су због тога били поносни. Горњих 10% је тамо располагало са око 80% укупног богатства, а највиших 1% са 45%. Американци су рано увели прогресивни порез на велика наследства (која су сматрана неспојивим са традиционалним америчким вредностима). Удео најбогатијих се кроз ратове смањивао, али су потреси били блажи него у Европи, па је и то смањивање било мањег степена (од 1935. до 1975: 65% укупног богатства за горњих 10% и 30% за највиших 1%). Америчка средња класа је највише просперирала од 1959. до 1970, али је тамо већа носталгија за временима када је стварана држава (временима егалитаризма с краја 18. века), него за поменутиим „златним годинама“ које су обележиле Европу).

Основни разлог велике концентрације богатства пре Првог светског рата повезан је са чињеницом да се радило о привредама које су се одликовале стопом приноса на капитал (4-5%) знатно и трајно већом од стопе раста (1%). Трошење мањег дела годишње ренте омогућавало је штедњу, па је богатство расло брже од привреде, а с тим и неједнакости. Доходак од капитала чинио је 40% националног дохотка и било је довољно уштедети једну четвртину да би се добила стопа штедње од око 10%. То је омогућавало богатству да расте мало брже од дохотка, али се концентрација

богатства тенденцијски повећавала. Услови су били идеални за просперитет „друштва наследника“ – друштва у коме се богатства концентришу и преносе са генерације на генерацију.

Јесте тачно да је током историје стопа приноса на капитал била већа од стопе раста, али то није никаква нужност. Показало се какву улогу могу да одиграју велики историјски потреси и пореска политика. Пре Првог светског рата готово да нису постојали порези на доходак, на профит фирми и на наследства, затим су дуго времена (1919. – 1980.) били на снази по стопи од око 30%, да би од 1980-1990, у измењеном идеолошком контексту - све више обележеном финансијском глобализацијом и повећаном конкуренцијом између држава за привлачење капитала, пореске стопе почеле да се смањују и на путу су да ишчезну.

Ипак, порески и не-порески потреси допринели су да између 1950. и 2012. принос на капитал буде мањи од стопе раста. Сада је томе дошао крај: ако се настави са пореском конкуренцијом, јаз између стопе приноса и стопе раста ће се вратити на ниво неправедног 19. века. Али, никада се не сме изгубити из вида могућност политичке интервенције, у ситуацији када народ више није спреман да прихвата неегалитарне последице таквог модела развоја.

На нивоу идеје сасвим је могуће замислити друштва у којима би стопа раста била већа од приноса на капитал, чак и без државне интервенције - ако је раст продуктивности, захваљујући сталном иновирању, брз. Међутим у историји нема примера друштва у коме је стопа приноса на капитал пала на ниво мањи од 2-3%. И поред тога мора се увек имати на уму да се ту не ради о некаквој апсолутној нужности – ради се о резултанти бројних сила које зависе једна од друге: стопа раста од демографског раста и развоја технологије, а стопа приноса од разних технолошких, психолошких, друштвених и културних параметара (снаге државног пензијског система, штедње из предострожности, важности која се придаје богатству и сл.).

Када богатство појединца расте брже од просечног дохотка, онда ће однос капитал/доходак имати тенденцију безграничног повећавања (јер индивидуална потрошња богатих има своје границе), што дугорочно може довести до смањења стопе приноса на капитал (уштеђевина нема више где да се уложи). Али, за то су потребне деценије. С друге стране, тај процес дивергенције може бити осујећен различитим врстама потреса: демографским – непостојањем наследника или великим бројем наследника (што доводи до осипања породичног капитала), или економским – лошим инвестицијама, финансијским кризама, slabим приносом и др. Једнакост права при наслеђивању није се, међутим, показала довољном да

спречи концентрацију богатства – увек је превагу односио раст стопе приноса који је непрекидно надмашивао стопу привредног раста.

Неколико је узрока деконцентрације богатства. Међу њима, најважнији су историјски, затим порези и коначно раст.

1. Видели смо да су капитал и неједнакост доживели силан ударац у току и после **два светска рата**. Власници капитала нису умели да на време промене свој начин живота и надокнаде штету коју је током тих ратова претрпела њихова имовина, па је наследницима остављено знатно мање наследство. Затим, страна актива (обвезнице царске Русије, капитал у колонијама) је скоро нестала. Дошло је до национализације имовине домаћих издајника („Рено-а“, на пример) и до увођења пореза на богатства створена ратним профитерством. Али, до 2010. богатства су се опоравила и скоро достигла ниво из времена пре Првог светског рата. Ипак, постоје и значајне разлике: мањи удео 1% најбогатијих у укупном богатству (1910 – 60-70%, а 2010 – 20-30%) и постојање доста јаке средње класе.

2. Поред историјских догађаја на смањење богатстава су утицали и значајни **порези на капитал и дохотке од капитала** током 20. века (порези на дивиденде, камате, профите и ренте). До Првог светског рата, читав век није било великих катастрофалних ратова, а порези на добит предузећа и доходак од капитала скоро нису ни постојали (т.ј. били су мањи од 5%). То је велика разлика у односу на порезе од 30%, који су уведени касније и који су стопу приноса на капитал смањили са 5% на 3,5% и доста допринели деконцентрацији капитала. Порез не смањује укупну количину богатства, него његову расподелу међу различитим деловима друштва (повећање богатства горњих 1% надокнађује се растом богатства средње класе). Посебно је важан прогресивни порез на највише дохотке од капитала и наследства који је знатно смањио удео горњих 1% у укупном богатству.

3. Већ смо помињали како **раст продуктивности, који је резултат раста знања и технолошких иновација, смањује разлику између стопе приноса од капитала и стопе раста** – чак и ако конкуренција међу државама доведе до фактичког укидања свих облика пореза на капитал (што је сасвим могуће, мада ни то не би довело до повратка на нивое неједнакости који су постојали пре Првог светског рата). **Оно, међутим, што је у стању да измени ток ствари и допринесе концентрацији капитала је могућност негативног демографског раста. То би у развијеним земљама могло да обори стопу привредног раста на ниво 19. века и повећа значај акумулираних богатстава. Уз то, мора се имати у виду да финансијска глобализација приносе на капитал све више чини зависним од висине уложених средстава – та неједнакост приноса на капитале различитих величина, додатна је сила дивергенције.**

Поновимо: у тржишним привредама нема сила конвергенције које природно воде смањењу богатстава.

11. Наследство и заслуге, на дужи рок

У свим друштвима богатство се стиче на два начина: наследством или радом. Важно је анализирати еволуцију тог односа: наслеђеног капитала и капитала створеног штедњом одређеног дела дохотка од рада. Ту ће се показати да **увек, када је принос на капитал трајно већи од стопе раста привреде, наследство (богатство акумулирано у прошлости) готово неизбежно превладава над штедњом (богатством акумулираним у садашњости), т.ј. богатство стечено наслеђивањем аутоматски расте брже него оно стечено радом. Наследство (неједнакостима створеним у прошлости) тиме стиче несразмерни и трајни значај.** Ипак, 21. век ће се разликовати од 19-ог, када су такође царовале велике неједнакости: концентрација богатства биће мање екстремна (мање великих, а више малих и средњих рентијера, лествица доходака тежиће ширењу (успон супер-менаџера) и долазиће до јачег повезивања те две димензије - биће могуће да неко буде супер-менаџер и средњи рентијер, наравно на штету ниско и средње плаћених радника).

Економски ток наследства изражен у процентима националног дохотка (б) једнак је производу три силе: $b = M \times m \times B$ где је M – однос просечног богатства у тренутку смрти и просечног богатства живих, m – стопа смртности, а B – однос капитал/доходак (однос укупног приватног богатства које се може пренети наследством и националног дохотка). Анализирајмо сваку посебно 1. Кључно је питање **у којој мери је богатство различитих слојева друштва састављено од наследства, а колико од рада.** Пре тога треба анализирати кретање учешћа укупног наследства у годишњем националном дохотку. Током 19. века оно је учествовало са око 20-25%, да би између 1920. и 1980. пало на 4-8% - тада се чинило да наследство готово нестаје и да се богатства углавном стичу напором и штедњом. Данас, међутим, присуствујемо поновном успону богатства, па је његов удео достигао 15%! Нове генерације већ су свесне да богатство више зависи од наследства него од рада, да његово присуство или одсуство радикално опредељује њихов професионални/лични живот и одлуке које ће доносити. Много се говори о значају људског капитала и тачно је да су кроз историју људска знања и вештине много напредовале. Али је исто тако тачно да капитал и даље игра кључну улогу у процесу производње и друштвеном животу: пре него што производња почне и даље су потребна средства како би се платиле канцеларије и опрема, финансирали материјална и нематеријална улагања свих врста и обезбедио стамбени простор. Стога нема разлога да очекујемо постепено нестајање наслеђеног богатства.

2. Друга сила којом се објашњава крај наслеђивања је повећање животног века – смањење **стопе смртности** која на одређено време одлаже тренутак наслеђивања (и уједно смањује наследство). У друштву у коме је стопа смртности нижа и ток наследства у односу на национални доходак је мањи. А у последњих сто година та стопа је са 2,2% пала на 1,1-1,2% и очекивани животни век се приближио граници од 85 година. Тамо где би сви парови имали само једно дете и где би стопа смртности била ниска, наслеђивање би могло да досегне досад непознат ниво. И обрнуто – у Африци, где стопа смртности пада, али се становништво у свакој генерацији удвостручава, наследство вреди мало. У развијеним земљама, смањење стопе смртности може се надокнадити повећањем релативног богатства старијих особа, тако да поменути производ три чиниоца остаје непромењен или опада спорије него што се могло очекивати.

У друштвима која старе, наслеђује се, дакле, све касније, па су људи принуђени да се запошљавају и раде. То се, међутим, надокнађује наслеђивањем већих износа или поклонима. Стога не долази нужно (као што неки мисле) до промене релативног

значаја наследства и доходака од рада, и не ради се ни о каквој радикалној цивилизацијској промени.

Прецењује се мотив штедње за старе дане (која се уосталом до краја живота у великој мери потроши) и заборавља да у великом броју случајева људи акумулирају у жељи да пренесу и омогуће даљи раст већ акумулираног породичног капитала или зато што имају склоности ка богаћењу и престижу. Потцењује се и значај капитала пренетог у виду поклона, који је данас готово једнако значајан као онај пренет наследством.

Чини се да ће ток наследства и поклона у 21. веку бити много већи него што је био средином 20. века, када је пао доста ниско. У зависности од тога да ли претпостављамо годишњи раст од 1,7% и нето принос на капитал од 3% или раст од 1% и нето принос од 5% - ток наследства наставиће да расте и стабилизоваће се на 16-17% (у првом) или на 24-25% националног дохотка (у другом случају). У првом случају, повратак наследства био би само делимичан, а у другом потпун. Међутим, развој тока наследства зависи од многих економских, демографских и политичких фактора и може бити изложен непредвидивим променама. Може се замислити спектакуларни демографски или привредни раст (ово друго је мање вероватно) или радикална промена државне политике у погледу приватног капитала и наследства (оштрији приступ - што је много реалније).

Наслеђено богатство је кроз читав 19. век, па све до 1910. чинило око 90% укупног богатства (увек је било и оних десетак посто који су се обогатили радом, полазећи ни од чега). Онда почиње нагло опадање и однос наслеђеног богатства и богатства стеченог радом се мења: најнижа тачка је достигнута 1970. када је наслеђени капитал чинио једва 40% приватног капитала. Први пут у историји већи део богатства чинило је богатство живих особа – 60%. Од 1980-1990, наслеђени капитал опет чини већи део укупног приватног капитала, а данас у Француској, на пример, његов удео је 2/3, док је удео капитала акумулираног путем штедње свега 1/3. (до 2040 се може очекивати и удео од 80%, а до 2060 и читавих 90%!). Ако гледамо удео који су наследства имала у укупним средствима примљеним током читавог живота, видећемо да је у 19. веку он је у просеку био 25%, док су 75% средстава представљали дохоци од рада. У случају оних који је наследство требало да приме после другог светског рата (1950-1960.), она су чинила свега 8-10% укупних средстава, док су дохоци од рада представљали читавих 90-92%. У нашем веку наследство стиче стару славу и у укупним средствима већ учествује са 22-24%.

У 19. веку, средства којима је располагао 1% најбогатијих наследника, била су за 25 до 30 пута већа од средстава којима је располагало 50% најсиромашнијих.

Истовремено, они који су примали највише дохотке од рада, имали су средства која су била «само» 10 пута већа од средстава 50% најсиромашнијих. После Првог светског рата, однос пада на само 5 : 1, у случају наследника и 10-12 : 1, у случају људи с дохотком од рада. Први пут у историји могло се боље живети од запослења него од наследства. Школовање, таленат и рад су се више исплаћивали од наследства. Чинило се да су произвољне неједнакости из прошлости заувек превазиђене. Данас смо, међутим, сведоци постепеног повратка у прошлост: поменути однос је 12-13 : 1 у првом, односно 10-11 : 1 у другом случају, што значи да је дошло до постепеног приближавања. Једино што су наследства, за разлику од прошлости, мање концентрисана. Ипак се, међутим, иде ка концентрацији богатства у рукама рентијера и њиховој доминацији над менаџерима: већ данас 1% највећих власника капитала поседује 20% укупног богатства, док 1% људи с највећим платама прима само 6-7% укупних плата.

Ипак, идеологија нових супер-менаџера је крајње опасна: док су људи некада једноставно констатовали да повлашћена мањина природно треба да живи боље од других, без обзира што нема неких посебних заслуга, данас они с највећим платама то покушавају да на разне начине оправдају (својим «вредностима, продуктивношћу и заслугама»; потребом да се превазиђе стање у коме само наследници могу да достигну истинско благодостанье – «што би било неправедно»; доприносом некаквој «социјалној правди»). То је нека врста меритократског екстремизма, где се **супер-менаџери утркују са рентијерима, на штету оних који нису ни једно, ни друго.** Овај век прети да постане век у коме ће доћи до опасног споја два света: света великих неједнакости утемељених на наслеђеном капиталу и света претераних неједнакости плата које се оправдавају заслугама и продуктивношћу. Чињеница је, међутим, да је идеологија «личних заслуга и моралних квалитета» (вредноће, стрпљења, напора и др.) присутна и у средњој класи.

Приче о меритократији («владавини заслужних») која води крају данашњег света у коме царује наследство, немају основа. Укупна количина наследства није смањена, само је дошло је до својеврсне дистрибуције, па данас има мање великих богатстава, а више средњих и средње великих. Живимо у друштву пуно малих рентијера (од којих многи и раде). Ако упоредимо колики је проценат оних који наследе износ већи од животног дохотка неког са дна, видећемо да их у 19 веку било 10%, данас око 12%, а у будућности би их могло бити и 15%. То је **узнемирујући облик неједнакости, какав историја не познаје.** И што је најгоре, с обзиром да се ради о широком друштвеном слоју, а не о појединцима, на њега је теже деловати политичким средствима.

Проблем је следећи: демократија као систем утемељена је на идеји једнакости, која је у супротности са стварном неједнакошћу која постоји у друштву. Да би се те две чињенице помириле, нужно је да неједнакости - које морају постојати, јер се људи по много чему разликују једни од других - буду изведене из рационалних и универзалних начела, а не да буду произвољне, резултат случаја. Оне морају бити праведне и корисне свима. Отуда идеја меритократије, где би неједнакости требало да буду искључиво последица заслуга и рада, а не сродства и ренти (накнада за поседовање, независно од рада). Отуда су неки предвиђали потпун крај институције наслеђа, која може одвести урушавању демократских система, а неки и предлагали да поседовање престане смрћу конкретне особе.

Ренте су се некада сматрале сасвим нормалним, да би касније реч «рентијер» постала малтене увреда. Гледано чисто појмовно, ради се доходу од својине, који нема ништа са постојањем несавршене конкуренције или монопола. Када својина игра корисну улогу у процесу производње, нормално је да даје и неки принос. Рента није производ некакве несавршености тржишта, него последица «чистог и савршеног» тржишта капитала у коме сваки власник капитала може да стекне највећи принос у оквиру било националне, било светске привреде. **Има, додуше, нечег чудног у чињеници да се ту ради о доходу који се добија без рада, нешто се ту коси са здравим разумом и кроз историју узнемирује људе (отуда и забране лихварења и увођење комунизма).** Ипак, у свету тржишне економије и приватног власништва, **ренте су реалност.** Економска и технолошка рационалност понекад немају ништа заједничко са демократском рационалношћу. Демократија не извире аутоматски из привредног и технолошког напретка – да би владавина народа и социјална правда опстале, неопходни су посебни инструменти, који нису напросто тржишни, али који се не могу свести ни само на парламентарне и формално-демократске институције. Укидање бирачког цензуса заснованог на имовини, у 19. веку, правно је окончало доминацију власника богатства, али није укинуло и економске силе које омогућавају постојање друштва рентијера.

12. Глобална неједнакост богатства у 21. веку

Колико силе финансијске глобализације утичу на већу концентрацију капитала на светском нивоу?

Предрасуда је да капитали дају исти принос независно од величине, пошто власници највећих капитала добијају и највећи принос. Они имају више могућности да ангажују стручњаке који ће им помоћи да идентификују боља улагања (она где ће принос бити максималан), а уз то им је лакше да ризикују или буду стрпљиви. Тако да у оквиру истог просечног приноса од 4%, имућнији моги добијати 6-7%, а мање имућни 2-3% годишње. Подаци указују на то да су највећа светска богатства расла управо по стопи од 6-7%. **Овај механизам може аутоматски довести до радикалне дивергенције у расподели капитала.** Ако имовина горњих 10% напредује брже него имовина доњих слојева друштва, **неједнакост богатства тежи неограниченом повећању. Ако узмемо у обзир кумулативне камате, велика богатства за неколико деценија могу достићи екстреман ниво.** Неједнакост приноса на капитал тако појачава ефекат формуле «стопа приноса од капитала већа од стопе раста». **Ако изузмемо државну интервенцију, једина природна сила која се томе може одупрети је раст. Ако је глобални раст висок, раст изузетно великих богатстава остаје умерен.**

Глобално рангирање богатства. По часопису «Форбс», у свету је 1987. било 140 доларских милијардера, а 2013 већ 1400 (ради се о десетоструком повећању!). У првом случају, располагали су са укупно 300 милијарди долара, а у другом са 5400 милијарди (скоро двадесетоструко повећање). Док су некад располагали са 0,4% светског богатства, данас располажу са 1,5%. Научне анализе, које покушавају да утврде колико богатство поседује двадесетомилionити део светског становништва (225 особа), потврђују да је просечно богатство те групе доживело праву експлозију: 1987 оно је износило 1,5 милијарди долара по особи, а 2013 - 15 милијарди, што (ако одбијемо инфлацију) представља годишњи раст од 6,4%! Стање са најбогатијим стотомилionитим делом човечанства је још драматичније: ту је просечно лично богатство са 3 милијарде долара по човеку у 1987. скочило на скоро 35 милијарди 2013., што (опет када одбијемо инфлацију) представља још већи годишњи раст - 6,8%. Ради поређења, у том периоду се просечно светско богатство по одраслом становнику повећало за свега 2,1% годишње, а доходак још мање – за 1,4%. Најбогатији, двадесетмилionити део светског становништва је 1987. располагао са 0,3% светског богатства, а 2013 већ са 0,9%, док је најбогатији стотомилionити део са 0,1 скочио на 0,4%. Све у свему, **богатство се на глобалном нивоу у просеку повећавало брже од дохотка, а највећа богатства су се повећавала брже од просечних. Неједнакосту свету је већ достигла европски максимум неједнакости из времена 1900-1910, па хиљадити део становништва са врха располаже са 20%, стоти део**

са 50%, а десети део са 80-90% укупног богатства - док «доњих» 50% има мање од 5%!

Ако **горњи хиљадити део становништва** годишње ужива 6% приноса на капитал, његов удео у глобалном капиталу ће за 30 година бити више него утростручен. У том случају би они **средином 21. века поседовали 60% укупног светског богатства**, што је **немогуће замислити у данашњем институционалном оквиру**, али јесте ако у обзир узмемо могућност прибегавању репресији или **свемоћном систему убеђивања (или комбинацији оба ова инструмента)**! Оваква **акумулација лако може увести свет у спиралу неједнакости која би могла да измакне контроли и доведе до побуна и револуција**. Само прогресивни порез на приватни капитал на глобалном нивоу (или бар у Европи и САД) може спречити овакву динамику. Иначе, **капитал наставља да расте сам од себе, сопственим ритмом, због свог обима - и без улагања рада**. Богатство се може рекапитализовати готово у целости: **власник може луксузно да живи са неколико промила свог богатства и да све остало реинвестира**. Грубе процене указују да наслеђена богатства чине око 50% укупног светског богатства (други део су производ предузетничких активности).

Нико не негира да је за друштво јако важно да има предузетнике и иновације, али се тим аргументом не може оправдавати сваки обим неједнакости. Постоје претеране и трајне концентрације богатства – без обзира на то што неједнакости у почетку могу бити оправдане, богатство је у стању да непрекидно расте, све до тренутка када се више (у смислу друштвене корисности) не може оправдати. Тежња предузетника да се претворе у рентијере, опстаје.

Све ово представља разлог за увођење годишњег прогресивног пореза на највећа светска богатства: само тако је могуће ставити под контролу један експлозиван процес – чувајући притом предузетничку динамику и економску отвореност према свету. Моралистички приступ често уме да се покаже као бесплодан, пошто је свако богатство делимично оправдано и делимично претерано (колико је само инжењера, истраживача и других запослених учествовало у стварању великих богатстава!). Чисте крађе су реткост, али је ретка и апсолутна заслуга. Најчешће се ради о некаквој мешавини предузетничког напора, пуке среће (куповине акција у правом тренутку) и крађе. Предност прогресивног пореза је у томе што све те различите ситуације третира на флексибилан, континуиран и предвидив начин, излажући богатство транспарентној, демократској и финансијској контроли.

Колико величина капитала утиче на висину приноса, најбоље можемо видети на примеру донација америчким универзитетима. У просеку, оне су давале

принос од 8,2%, али у случају Харварда (донације у вредности од 30 милијарди долара), Јејла (20 милијарди), Принстона и Стенфорда (са по 15 милијарди), принос је био 10,2%, док је у случају универзитета где су донације биле мање од 100 милиона долара, он износио 6,2%. Очигледно, што су донације биле веће, то су већи били и приноси. Иначе, новац који универзитети добију на тај начин улаже се у најразличитије облике својине, пре свега у америчке/стране акције и обвезнице приватног сектора (државне обвезнице САД су слабо уносне, па се у њих скоро и не улаже). Што су донације веће, чешће су разне алтернативне стратегије, т.ј. улагања са великим приносом (у приватне инвестиционе и «хеџ» фондове, деривате, некретнине, природне ресурсе и енергију). Та улагања која излазе из оквира класичних финансијских улагања приступачних свима (акција, обвезница), присутна су са 10% у донацијама које су мање од 50 милиона, 25% у онима између 50 и 100 милиона, 35% у онима између 100 и 500 милиона, 45% у онима 500 милиона и милијарде и 60% у онима које су веће од милијарде. Отуда и толика разлика у приносу!

Чињеница је да Харвард, на пример, годишње троши 100 милиона долара за плате врхунских стручњака који креирају пословну стратегију везану за донације и који траже најбоље прилике за алтернативна улагања широм света. Издвајајући 0,3% вредности годишње донације, тај универзитет обезбеђује да му принос на капитал уместо 5% буде 10,2%. Универзитет који има донација у вредности од само милијарду долара, не може себи да приушти тако нешто, пошто би тих 100 милиона долара представљало читавих 10% вредности његовог капитала. Они у те сврхе издвајају око 0,5-1% вредности капитала и стога не могу да плате стручњаке какве себи може да приушти Харвард. Универзитет у Ајови, са донацијом од 11 милиона долара може (издвајајући средства у висини од 1% вредности капитала) да плати само једног стручњака, који ће радити половину или четвртину радног времена. Али, и то је боље од ситуације у којој се налази просечни Американац који ће са 100 хиљада долара капитала морати да буде сам свој саветник или да се, у најбољем случају, ослони на савете свог зета. Сада је сасвим јасан механизам који доводи до неједнаких приноса због различитих величина почетних капитала.

Није нужно да сва појединачна богатства иду овим путем и да нас очекује бескрајна концентрација богатстава. **Просечни приноси се временом могу смањити, раст мањих богатстава се може успорити** (а она су у укупном износу на глобалном нивоу важнија од богатстава врхунских милијардера), **многи наследници могу проћердати своја наследства... Све то може спречити претерану акумулацију на индивидуалном нивоу и довести до уравнотеженије расподеле богатстава.** Боље је, међутим, не уздати се у судбину и случај - и интервенисати.

Инфлација не утиче у пресудној мери на пад приноса, пошто са растом потрошачких цена расте и цена актива. Каже се да је она непријатељ рентијера и то објашњава чињеницу зашто јој је савремена цивилизација склона. Чињеница је да **она бар делимично тера власнике да обрате пажњу на свој капитал, јер онај ко беспослен седи на свом новцу, гледаће како се он пред његовим очима топи и остаће без ичега, чак и ако се не уведе порез на богатство. У том смислу, инфлација је нека врста пореза на беспослено (неинвестирано) богатство. Међутим, довољно је уложити свој капитал у реалну активу (посебно некретнине и акције) па да се тај инфлациони порез избегне. Инфлација чак може да иде у прилог највећим богатствима, тако што ће повећавати значај финансијских стручњака и управљачких тимова спремних да њене последице умањују.**

Затим, пошто **банке одређене финансијске услуге нуде само улагачима са релативно великим улозима**, они са мањим уштеђевинама морају да се задовоље мање уносним приликама и зарадом. **Ефекат величине највише долази до изражаја при куповини некретнина**, које су за већину становништва најпривлачнији и најважнији облик капитала (куповина стамбеног простора чини им се најједноставнијим начином улагања новца). Они се тако штите од инфлације и потребе да плаћају кирију. Проблем је што треба доћи до пуног износа потребног за такве куповине. **Без солидног почетног улога и с нестабилним запослењем, често је тешко од банака добити довољну позајмицу (оне су обично дугорочне и са високим каматним стопама).** Тако они с малом имовином обично остају подстанари и плаћају високу кирију (која власницима станова доноси велики принос!) или своју уштеђевину чувају у банкама, где су каматне стопе једва нешто више од стопе инфлације. За разлику од њих, они с великим наследствима или добро плаћеним пословима много брже могу постати власници станова, обезбедити принос од 3-4% годишње и додатно уштедети не плаћајући више кирију.

Главни ефекат инфлације није дакле снижење просечног приноса на капитал, него његова прерасподела која иде на штету најмањих, а у корист највећих богатстава – обрнуто од смера који би био пожељан. Међутим, тачно је и то да инфлација сваког тера да обрати више пажње на то где ће улагати свој иметак, тако да је данас потребно радити више како би се добио дати принос. **То је ипак само посредан и слабо ефикасан начин борбе с рентом: све указује на то да је такво, благо смањење чистог просечног приноса на капитал много мање значајно од повећања неједнакости приноса и да не представља претњу највећим богатствима.**

Не предлажемо повратак на «златни стандард» и нулту инфлацију, јер под одређеним условима инфлација има и своје добре стране. Али она није право средство за борбу против рентијера и смањење неједнакости. **Уз принцип демократске транспарентности много боље иде прогресивни порез на капитал, који је и у пракси много ефикаснији.**

Државни инвестициони фондови, у који земље извознице нафте улажу део својих прихода, такође имају разрађене стратегије улагања и врхунске екипе стручњака. Најјачи су норвешки и абу-дабијски (са по 700 милијарди евра), а онда саудијски, кувајтски, катарски и руски. Улога политике је овде често велика: Саудијска Арабија је велики део средстава од нафте уложила у америчке државне обвезнице – а опет, америчка подршка је од кључног значаја за очување њеног геостратешког и економског положаја. Укупна улагања државних инвестиционих фондова вредна су око 5300 милијарди долара, од чега 3200 милијарди припада земљама извозницама нафте, а 2100 осталима (пре свега Кини и Сингапуру). Ради се о богатству које је једнако ономе које поседују милијардери широм света, тако да се може рећи да 1,5% светског приватног богатства имају милијардери и других 1,5% државни финансијски фондови. Ако би ствари наставиле да иду овим током, наши унуци и прауници би вероватно морали да плаћају ренте катарском емиру или норвешким пореским обвезницима. Страни фондови би могли да масовно крену у куповине наших предузећа у стечају, фудбалских клубова и запуштених градских четврти, за које држава нема средстава. Посебно је опасно то што цена нафте до 2030-2040. може да порасте на 200 долара по барелу, што би овим земљама дало могућност да додатно улажу у своје инвестиционе фондове. На тај начин би они поседовали чак 10 до 20% светског капитала. Све, додуше, зависи од понуде и тражње, од тога да ли су откривена нова налазишта нафте или нови алтернативни извори енергије, као и од тога колико су људи спремни да се навикавају да живе без нафте.

Врло је могуће да западне земље неће желети да буду у власништву поменутих фонсова. Могло би доћи до политичких реакција и ограничавања могућности куповине домаће непокретне, индустријске и финансијске активе. Националне владе располажу са довољно моћи да тако нешто спроведу. Уосталом, земље извознице нафте су вероватно свесне поменуте опасности, па су почеле више да улажу на својој територији (у хотеле, универзитете, музеје и сл.). Поседовање других земаља је опасно и никад се не може предвидети нашта може изаћи.

Опасност да свет поседују инвестициони фондови из земаља извозница нафте је реалнија, зато што оне имају огромне приходе, а мало становника. Државе које имају моћне фондове, али не и нафту, велике су и њихови грађани од њих очекују

много (како у погледу потрошње, тако и у погледу улагања). **Теоријски, оне би у будућности могле да купе велики део планете и живе од ренти од акумулираног капитала.** Могао би се замислити и прелазак Кине на систем приватних пензионих фондова (уместо садашњег система „проточног бојлера“). Ако би Кина успевала да на тај начин уштеди 20% свог националног дохотка (у ситуацији где би САД и Европа остајале на својих 10%), до краја 21. века велики део привреде на Западу постао би власништво кинеских инвестиционих фондова! Ово се, међутим, вероватно неће десити, како због привржености Кинеза солидаристичком систему „проточног бојлера“, тако и због решености Запада да – употребом политичких средстава – тако нешто не дозволи.

Много је у ствари већа опасност да богате земље (али и Кина и земље извознице нафте) постану власништво сопствених милијардера. Тај тренд већ увелико траје и врло је могуће да са успоравањем глобалне стопе раста и јачањем конкуренције међу земљама решеним да пошто-пото привуку страни капитал, неједнакости до краја века још више порасту. Ако имамо и виду и горе-поменути принцип да велики почетни улози дају већи принос, прети нам опасност да се до тада јаз између хиљадитог и стотог дела светског становништва продуби као никада раније. Поновимо: **човечанству више прети олигархијска, него међународна дивергенција.** Јер док Кина у својим државним фондовима има резерве у висини од 3000 милијарди евра, укупна финансијска и непокретна актива (умањена за дугове) вреди око 70 000 милијарди евра – значи 23 пута више! Да би дошло до преузимања богатих земаља од стране оних које су тернутно у развоју, ове би прво морале да се обогате, а за то је потребно још много деценија. Западне земље би сасвим могле да мобилишу свој огромни постојећи капитал, али је данас за једну земљу тешко да сама, мимо других, регулише и опорезује капитал и дохотке од њега. Отвореност граница и трка за привлачење капитала довеле су до губитка демократског суверенитета. Олигархијска дивергенција је опаснија од међународне, јер борба против ње захтева висок степен усклађености на међународном нивоу (који није лако достићи, с обзиром да су државе кроз историју стекле навику да се по сваку цену такмиче). **Предузимање одређених мера на штету капитала може се показати опасним: данас је лако отићи из земље и капитал однети другде.** Овакве тешкоће могу се решити само усклађеним одговором на релативно широком регионалном плану.

Грађани Запада нису свесни колико је богатство у њиховим земљама – за њих је капитал нешто далеко, невидљиво, нека врста апстракције. Али приче о „осиромашењу“ развијених којима прети опасност преузимања од стране земаља у

развоју, немају везе са истином – богате земље и даље поседују сиромашне, само што се то не може лако уочити. **Проблем су порески рајеви који отежавају анализу и контролу глобалне расподеле богатства.** На државном нивоу, Јапан и Немачка су акумулирале велике трговинске вишкове и поседују више актива у остатку света него што остатак света поседује код њих. Остале развијене земље имају негативан биланс, који укупно износи око 4%. Могло би се очекивати да онда остали - сиромашне земље - буду у вишку, али су у мањку и оне! Земља у целини је у мањку - као да нас поседују бића с неке друге планете која "одливају" вишак! Где је он? Све се да објаснити постојањем пореских рајева и **велике масе нерегистрованих финансијских актива који се тамо чувају. Вредност те масе износи око 10% светског бруто домаћег производа, а бар 3/4 депонованих средстава поседују становници богатих земаља.** Тако да је нето имовинска позиција богатих земаља у ствари позитивна. Оне поседују сиромашне, али је та чињеница скривена пошто се силна средства налазе по пореским рајевима.

Четврти део: РЕГУЛИСАЊЕ КАПИТАЛА У 21 ВЕКУ

13. Социјална држава за 21 век

Хоће ли у 21. веку капитализам бити укроћен (постати постојанији и мирољубивији) или ћемо бити сведоци нових великих криза и светских ратова? Које би јавне политике могле да праведно и ефикасно регулишу његов данашњи облик, у коме наследства играју кључну улогу? Најбоље решење би био глобални и прогресивни порез на капитал. Очувала би се економска отвореност и позитивне стране конкуренције, а општи интерес би превладао над личним. То решење било би боље од затварања у националне границе. Али, пошто је истински порез на светском нивоу утопија, требало би покушати са његовим увођењем на регионалном или континенталном нивоу. Уз све ово иде и питање која је оптимална улога државе у производњи и расподели богатства.

Криза 2007-2008. била је највећа после катастрофалне кризе 1929. и довела је до најдуже рецесије од завршетка Другог светског рата. Током, и после ње, ипак **није**

дошло до онаквог колапса и многе земље су чак успеле да поврате ранији темпо раста. Главни разлог за то била је интервенција влада и централних банака, које су обезбедиле ликвидност неопходну за спречавање пропасти приватних банака и читавог финансијског система. То је свет подсетило да централне банке не постоје узалуд и да им одржавање ниске стопе инфлације није једина улога. Оне су се, наиме, показале као незаменљиви зајмодавац коме се увек може прибећи у крајњем случају, као једине јавне установе способне да спрече потпуни колапс привреде и друштва. Међутим, трајан одговор на структурне проблеме који су довели до кризе – посебно проблем финансијске нетранспарентности и пораста неједнакости – није дат. Била је то прва криза глобалног капитализма који функционише у знаку наследства („патримонијалног капитализма“) у 21. веку, али је мало вероватно да је била и последња.

Многи жале због одсуства истинског „повратка државе“ на економску сцену и указују да је криза 1929. довела до радикалних промена, посебно у пореској и буџетској политици. Подсећају да је Рузвелт повећао горњу пореску стопу на екстремно високе дохотке на читавих 80%, учинивши је малтене конфискаторном (под његовим претходником Хувером она износила свега 25%, а касније под Бушом и Клинтоном 35%, односно 40%). Ипак, чини се да би за 21 век боље решење био порез на капитал (комбинован додуше са порезом на доходак).

Чињеница је, међутим, да је улога државе данас већа него 1929, да је чак већа него икад! Свуда бесни расправа међу припадницима слободног тржишта и државне интервенције и чини се да у обе идеологије има одређених елемената истине, па би било најбоље радити на увођењу неких нових инструмената за обуздавање подивљалог финансијског капитализма и стварање новог система пореза и социјалних давања (социјалних трансфера). Једном речју, требало би дефинисати нов, модеран (одржив) облик социјалне државе. Такви нови јавни инструменти потребни су нарочито на наднационалном нивоу.

Промене у улози државе и економском и друштвеном животу најбоље се могу мерити променом односа укупног износа пореза и националног дохотка. Под порезом ће се подразумевати сви износи који се плаћају централној влади, локалним/регионалним заједницама и разним државним институцијама, па ће њиме бити обухваћени и доприноси и таксе. Глобално гледано порези су у богатим земљама у периоду 1900-1910. чинили мање од 10% националног дохотка. Држава је тада била слабо укључена у привредни и друштвени живот, па су из пореза финансирани углавном војска, полиција, судство, спољни послови и државна управа. А само понекад путеви, инфраструктура, школе, универзитети и болнице (становништво је

имало бесплатан приступ само основним образовним и здравственим услугама). Од тада су издаци за социјалу порасли три до пет пута, па је између 2000. и 2010. сума пореза чинила 30% америчког националног дохотка, 40% британског, 45% немачког, 50% француског и 55% шведског! Разлике међу земљама су велике, али је тренд генерално узлазни – ради се о трећини, па чак и половини националног дохотка. Поред тога, држава је све више регулисала финансијско тржиште, улазила је у производњу и постајала власник капитала.

Данас око 10% средстава прикупљених порезима иде на класичне државне функције, а остатак - половина на образовање и здравство, а половина на социјалне трансфере. Учешће издатака за здравство и образовање у националном дохотку је 10 до 15%. У свим земљама то омогућава покривање великог дела трошкова у тим делатностима –3/4 у Европи и 1/2 у САД. Циљ је да се свакоме омогући солидан ниво образовања и лекарске помоћи.

Социјални трансфери представљају 10 до 20% националног дохотка. Док су јавни издаци за здравство и школство трансфери у натури (услугама), социјални трансфери су део расположивог дохотка домаћинства (пензије, накнаде за незапосленост, породичне накнаде и социјална помоћ). Пензије чине од 2/3 до 3/4 социјалних трансфера, т.ј. 12-13% европског и 6-7% америчког националног дохотка. Ради се о великим износима: у богатим земљама јавни пензијски систем је главни извор прихода за бар 2/3, па чак и 3/4 пензионера. Три су у ствари главна достигнућа пореске револуције 20. века: јавно образовање, јавно здравство и пензијски системи. Накнаде за незапосленост чине свега 1,2% националног дохотка (човек је много мање времена незапослен него што је пензионер). Социјалне накнаде које пружају минимум социјалне сигурности (социјална помоћ) чине само 1% националног дохотка (мада се управо њихови корисници најчешће жигошу, као „лењи паразити“).

Модерна прерасподела је мање преношење богатства са богатих на сиромашне, а више финансирање јавних служби и додатака (углавном једнаких) за све, посебно у домену образовања, здравства (једнак приступ за све, без обзира на доходак) и државних пензија (које су сразмерне платама зарађеним током активног живота). Ради се о логици која налаже једнак приступ одређеном броју добара која се сматрају основним. На делу је остварење принципа једнакости, који треба применити и ван чисто економске једнакости на тржишту, и проширити на сферу образовања, лечења, пензија, културе, становања, путовања...при чему се признају и неједнакости, али само оне које због нечег доносе корист свима (Џон Ролс: Друштвене и економске неједнакости су оправдане само ако члановима друштва који су у најнеповољнијем положају њихово постојање доноси више користи него

њихово укидање!). Проблем је када ове принципе треба спровести у праксу и када се јављају бројна питања. Која средства најбоље унапређују живот најугроженијих категорија? Која су тачно права која су доступна свима (узимајући у обзир економска и буџетска ограничења)? Како знати да ли се ради о случајевима где су појединци жртве фактора ван њихове контроле (среће/несреће), или о случајевима где је стање у коме се налазе резултат њихове одлуке и (не)делања (напора/лењости). Овде не помаже ни мозгање, ни математичке формуле – на њих одговоре могу дати само демократске расправе и политичка сучељавања. Централну улогу у томе преузимају онда институције/правила (који уређују ове расправе и начин доношења одлука), односи снага друштвених група и њихова моћ уверавања. Треба напоменути да америчка и француска револуција јесу установиле принцип једнакости права, али да су се демократски системи који су из њих произишли углавном усредсредили на заштиту права својине и занемарили активну бригу за заједничко благостање свих.

Стварање социјалне државе („државе благостања“) представљало је огроман напредак. Око тога да она и даље треба да постоји слажу се углавном сви и она наставља да живи у облику „европског социјалног модела“. Нема политичке снаге која би размишљала о повратку на опорезивање у висини од само 10 или 20% националног дохотка или на свођење државних функција искључиво на одбрану и заштиту поретка. Нема, међутим, подршку ни идеја да би социјална држава требало да напредује ритмом карактеристичним за период 1930-1980, где би онда половином 21. века на порез ишло 70 до 80% националног дохотка. Тако драстично повећање није ни реално, ни пожељно - бар у догледној будућности. Тренутно највише укупне порезе у ЕУ имају Данска и Шведска (50-60% националног дохотка), а најниже Бугарска и Румунија (око 30%).

Током „славих тридесетих“ ширење државе благостања било је олакшано изузетно високим растом. Дохоци су расли по стопи од 5% годишње и није било много противљења опорезивању. Данас, када је раст свега 1%, нико не жели опорезивање које би било преоптерећујуће и довело до стагнације или смањења доходака. Не може се уосталом ни очекивати да се грађани сложе са неограниченим финансирањем социјалних потреба, с обзиром да имају и приватне, везане за куповину производа и услуга. Тамо где је продуктивност ниска (раст од 1-1,5% годишње), мора се бирати између различитих врста потреба и нема никаквог разлога да мислимо како би се задовољавање свих њих морало финансирати из пореза.

Када јавни сектор премаши оптималну величину, у њему се јављају одређени организациони проблеми који би се могли решити увођењем нових, ефикаснијих

начина управљања, децентрализацијом, учешћем приватног капитала (нигде не пише да јавне услуге морају да пружају само запослени у државним службама или у јавним предузећима са потпуним учешћем државе). Данас када су наше привреде мешовите, нема потребе да постоји само један облик власништва над државним капиталом.

Пре него што кренемо у реформу пореског система, требало би да побољшамо организацију и функционисање јавног сектора, који тренутно чини половину националног дохотка. **Ако стално не преиспитујемо начин задовољавања јавних потреба, онда постигнути консензус о високом нивоу опорезивања, а самим тим и социјалној држави, неће трајати вечно.**

Да ли **образовање** у савременој социјалној држави - кроз могућност једнаког приступа образовним институцијама, без обзира на друштвено порекло – омогућава друштвену мобилност? Истраживања показују да не: постоји чак тенденција њеног смањивања (тренутно је највећа у скандинавским земљама, а најслабија у САД, које су пре појаве концентрисаних богатстава биле управо пример велике друштвене покретљивости). Данас у Америци приступ високом образовању захтева јако велике издатке што све више доводи у питање принцип једнакости приступа. Чињеница да ти издаци расту упоредо са растом највиших доходака указује на могућност да се у будућности друштвена мобилност додатно смањи. Већ сада је број деце из породица које спадају у најсиромашнијих 50% становништва и која добијају универзитетске дипломе пао на 10 до 20%, док је број оних који потичу из породица које су део елите 25% најбогатијих, са 40% (1970.) скочио на читавих 80%! Све ово постаје разумљиво ако имамо у виду да година студирања на Харварду кошта 54 000 долара. Онда и није чудно да је просечан годишњи доходак родитеља деце која тамо студирају 450 000 долара, што представља просечан доходак 2% најбогатијих Американаца. У сваком случају, ове чињенице не указују на то да се одабир студената врши по заслуги, него да постоји озбиљно размимоилажење меритократске теорије и праксе (у којој новац представља главни фактор успеха).

Проблем неједнаког приступа високом образовању присутан је и -у европским земљама. Тамо су додуше трошкови студирања нижи, а идеја да високо образовање мора бити бесплатно или бар јефтино (као основно и средње), још је жива. Мада и ту има случајева где културна селекција доводи на факултете (који уживају државну подршку) управо децу најбогатијих. Реалну једнакост приступа није лако остварити. Чињеница је да на универзитетима где те једнакости нема (САД), постоји већа аутономија и динамика, али је неоспорно и то да се ради о вредности чијем остварењу треба тежити. То не би морало да представља нерешив проблем (средства у висини од 1% националног дохотка требало би повећати до износа од 2-3%), мада у данашњој

ситуацији наћи право решење није увек лако. Ипак, омогућити једнак приступ свима боље је него доводити цену школарине у везу са величином дохотка родитеља или уводити студенстке кредите (које после треба враћати). Оно што се данас догађа у оквиру демократских система, јесте покушај виших класа да меритократију искористе као задњу линију одбране својих позиција, тако што ће своју „заслужност“, углед у друштву и одржање на власти обезбедити „поседовањем знања и способности“ - до којих долазе највише због располагања великим новчаним средствима.

Што се **пензијских система** тиче, они углавном почивају на принципу међугенерациске солидарности (по систему „проточних бојлера“ или на енглеском, „пау ас уоу го“ систему), где старима плаћамо данас, у нади да ће наша деца то исто учинити за нас сутра: доприноси одбијени од плата једних, користе се за исплату пензија других. За разлику од капитализованих система, ниједан износ се ту не улаже, него се исплаћује одмах.

Тај систем је радио одлично све док је у Западној Европи раст привреде био 5% годишње - колико је била и стопа приноса на капитал. Тако се онима који су у ПИО фондове уплаћивали од 1940. до 1980, враћало из много богатијег фонда. Садашњи пад на стопу раста од 1,5% смањује и принос њима, а **у 21. веку ће стопа приноса на капитал (4-4,5%) знатно надмашити стопу привреног раста (1,5%). Чини се да је много боље улагати у капитализоване фондове, из којих се не исплаћује одмах, него се пушта да средства расту по стопи од 4% годишње, а пензије исплаћују тек кроз неколико деценија.** Проблем је што у случају преласка на овај систем цела једна генерација пензионера остаје без пензија! Стога је реформа ове врсте незамислива. Поред тога, принос на капитал је изузетно променљив, па би било крајње ризично улагати средства од доприноса за пензије на глобалном финансијском тржишту. Системи генерацијске солидарности гарантују бар поуздану и предвидиву исплату пензија. Стопа раста плата јесте спорија од стопе раста приноса на капитал, али је много мање променљива. Уосталом, пропаст система с обавезном капитализацијом између два светска рата представља негативно искуство које нико не би желео да понови.

У складу с промењеним околностима нешто се ипак може мењати. У свету где се умире са 89-90 година тешко је сачувати параметре који су постојали у време када се умирало са 60-70 година. Треба размислити о померање границе за одлазак у пензију, што често одговара потреби људи да се до краја остваре у свом раду (посебно у оквиру интелектуаланих занимања). Остаје да се реши и питање стварања јединственог пензијског система за све категорије запослених, који би био транспарентан и - омогућавајући увид у висину будуће пензије - указивао на

евентуалну потребу додатне штедње. Уз главни систем „бојлера“ могао би дакле да постоји упоредни систем капитализације и за оне са скромним средствима, где се гарантује принос и на скромну и просечну штедњу (као што је случај у Шведској).

Није уопште извесно да ће држава благостања заживети широм света. Ниво прихода у Африци и Индији, на пример, омогућава државно захватање у висини од свега 10-15% националног дохотка, а у Латинској Америци и Кини – од 15 до 20%. Уз то, јаз између богатих и сиромашних се шири: док се између 1970. и 1990. ниво пореских прихода у богатим земљама са 30-35% националног дохотка повећао на 35-40%, у сиромашнима је са 15 спао на 10%. Ово је важно имати у виду ако знамо да је развој државе благостања важан елемент процеса модернизације и развоја. Са вредношћу пореза у висини од 10-15% националног дохотка, немогуће је испунити више од основних функција државе, или може, али да сви буду лоше плаћени и да све службе лоше функционишу. Онда се ствара зачарани круг: лоше функционисање државе поткопава поверење у њу и отежава повећање пореза. За тешко стање у тим земљама велику одговорност носе и развијене земље, које су им - на крилима тријумфа ултралиберализма – наметнуле резове у јавном сектору и изградњу пореског система који погодује развоју ставиле на последње место на листи приоритета. Тако им је, на пример, наметнуто смањење царина, које су раније чиниле 5% националног дохотка. Ипак, има земаља које су, попут Кине, развиле ефикасне системе опорезивања дохотка који им помажу да остваре велике приходе.

14. Поновно промишљање прогресивног пореза на доходак

Тај порез је одиграо кључну улогу у смањењу неједнакости у прошлом веку, али га постојање пореске конкуренције међу државама данас озбиљно доводи у питање. То исто важи и за прогресивни порез на наследство.

Опорезивање није техничко, него филозофско и политичко питање, пошто без њега друштво нема заједничку судбину, ни могућност колективног деловања. У средишту сваког значајног политичког преокрета лежи пореска револуција. Одлука о томе колико својих средстава грађани желе да одвоје за остваривање заједничких циљева и даље је у центру политичких расправа и сукоба. Није лако договорити се у име којих принципа, ко и колико треба да плати, јер људи припадају различитим категоријама (неки, на пример, вуку приходе од капитала, а неки од рада).

Обично разликујемо порез на доходак, порез на капитал и порез на потрошњу (који се плаћа кроз продајну цену купљеног добра и највише погађа

ниже класе). У 20. веку појавила се и четврта врста пореза – социјални доприноси. Они су посебан облик пореза на доходак, углавном само на доходак од рада. Они иду у фонове социјалног осигурања за финансирање процента компензационих додатака (пензија, накнада за незапосленост и др.), а негде и за финансирање здравственог осигурања. Неке земље (као Данска, на пример) своје трошкове финансирају огромним порезом на доходак који се после дели на део за пензије, здравство, помоћ незапосленима и др.).

Много је, међутим, важнија подела пореза на пропорционалне (када је пореска стопа иста за све) и прогресивне (када су пореске стопе за једне, веће него за друге). Данас преовладава први облик, што се правда једнакошћу права и потребом да у финансирању остваривања амбициозних социјалних права учествују сразмерно сви. А опет, понекад се управо прогресивни порез намеће као једино решење: његово увођење у годинама после два светска рата, помогло је да се никада више не вратимо на нивое неједнакости који је постојали пре 1914. (накнадно ублажавање прогресивног опорезивања од 1970. до 1980. довело је до силног повећања највиших доходака). Повећање пореске конкуренције међу државама навело их је да дохотке од капитала престану да опорезују прогресивно (некакав минималан договор о усклађивању пореских политика није остварен чак ни у Европи). Тако смо сведоци утркивања у смањењу пореза на добит корпорација и покушаја ослобађања од пореза на камате и дивиденде. На врховима лествице прихода долази чак до увођења регресивних пореза, тако да данас у Француској „доњих“ 50% становника плаћа порезе по стопи од 40-45%, а најбогатијих 0,1% по стопи од 35%. Сиромашни уз то додатно страдају због оптерећења порезом на потрошњу (ГДВ) и социјалним доприносима. Остајање на снази регресивних пореза могло би у будућности да подстакне убрзану концентрацију капитала и доведе до новог раста неједнакости. Поред тога, оно би могло да умањи подршку држави благостања међу припадницима средње класе, који би - плаћајући за њу сразмерно виши него најбогатији – почели да је држе за неправедну и били мање спремни да уплаћују за друге. За савремену социјалну државу важно је да порези буду бар умерено прогресивни, а да се они регресивни сасвим укину. Што се пореза на наследства тиче, он је још много нижи од пореза на доходак и још регресивнији.

Притисак на раднике са нижим квалификацијама који доноси глобализација, изискује увођење прогресивнијег опорезивања. Иначе ће јачати отпор глобализацији и подршка затварању у националне границе. Такво опорезивање иначе никада није било уведено промишљено, већ је пре било производ

ратова и промене односа моћи у демократским системима с општим правом гласа. Горња стопа, која је у Француској пре 1914. била 2%, скочила је 1920. на 50%, 1924. на 60%, а 1925. чак на 72%. Слично је било и у другим земљама и све је то било због рата и његових последица. Противници прогресивних пореза на наследства су своје противљење правдали једнакошћу права свих грађана, док су социјал-демократи своју подршку заснивали на неопходности смањења терета индиректног опорезивања, које најтеже погађа сиромашне.

Интересантно је да су баш англосаксонске земље изумеле такозване конфискаторне порезе на прекомерне дохотке. Ако се горња стопа код наслеђивања подигне до 70-80%, онда је очигледно да законодавац такву врсту дохотка сматра економски непродуктивном и друштвено неприхватљивом – и да жели да отежа његов опстанак. И поред тога, **прогресивни порези остају релативно либерална мера која поштује слободну конкуренцију и приватну својину, мера која се уводи после демократске расправе, у оквиру правне државе и уз објаву у службеним гласницима. Они су нека врста идеалног компромиса између социјалне правде и слободе појединца.** Зато су се после 1945. они и примили у англосаксонском либералном свету (у Француској и Немачкој се више ишло на стварање јавних предузећа и државно регулисање зарада њихових запослених. А у СССР-у где је држава директно контролисала плате и где скоро није било приватне својине, потребе за великим опорезивањем није ни било).

У САД је 1937. горња стопа федералног пореза на доходак износила 79%, током Другог светског рата чак 94%, а средином 90-тих чак 90% – све у свему, у просеку 81%. (Француска и Немачка су се биле задржале на 50-70%). Слично је било и са порезом на наследства: у САД - 70-80%, у Немачкој и Француској - 30-40%. Једини који су надмашили Американце били су Британци, са горњом стопом пореза на доходак од 98% (1941-1952. и 1974-1978.) – био је то историјски рекорд. Притом је прављена разлика између „зарађеног дохотка“ (плата и накнада за samozапослене) и „незарађеног дохотка (дохотка од капитала), који је опорезиван више. За разлику од данас, када се дохоци од капитала третирају на најповољнији могући начин, **тада се на све јако високе дохотке (посебно на оне „незарађене“) гледало као на „сумњиве“.** Тада је превладало схватање да су „политичке демократије које не демократизују и своје економске системе – нестабилне“, при чему је прогресивно опорезивање представљано као део процеса потуне демократизације.

Пад горњих стопа почео је од 1980 - чак на ниво од 28%, за време Регана, да би се касније оне стабилизовале на 30-40%. Последице су биле фаталне, јер је то

утицало на повећање удела најбогатијих 10% становништва у националном доходу. Јасно је да постоји директна корелација између ове две појаве. Смањење пореза за најбогатије пресудно је утицало и на стреловит скок плата супер-менаџера. Док су оне у ранијем периоду биле опорезоване по стопи од 80-90%, руководиоци корпорација нису се много залагали за њихово повећање, нити су заинтересоване стране (запослени, акционари и чланови одбора за накнаде) биле спремне да их у томе подрже. У новим околностима, менаџери су – свесни да је њихов допринос јако тешко објективно мерити - створили читаву идеологију „заслуга“ и јавност убедили да су итекако вредни новца који добијају.

Не постоји, међутим, ни један доказ да раст продуктивности предузећа и земаља зависи од високих менаџерских плата. Стопа раста бруто домаћег производа по глави становника у САД и Британији није већа него у земљама где су те плате знатно ниже. Америчка привреда је у периоду 1950-1970. била двапут иновативнија него у периоду 1990-2010. Треба, међутим, увек бити свестан да се **скок високих накнада неће зауставити деловањем некаквог унапређеног, „конкурентнијег тржишта“, него само увођење прогресивног опорезивања (са конфискаторном стопом од бар 80% на врху лествице).** Притом не помажу много некакве „објективне“ математичке формуле, већ је решење једино у **колективном промишљању решења и демократском експериментисању.** Али већ сада се може тврдити да стопа од 80% на доходу веће од 500 000 или милион долара не само да не би утицала на смањење раста америчке привреде, него би много боље расподелила плодове раста и ограничила економски бескорисно (па и штетно) понашање. Идеја да би сви тамошњи менаџери одмах побегли у Канаду или Мексико противречи историјском искуству, подацима који нам стоје на располагању и здравом разуму. Продуктивност би у случају увођења прогресивног опорезивања остала иста, а ниже би плате порасле. Уз богате, опорезивањем би требало да буду обухваћени и мањи – а опет високи - доходи (по стопи од 50-60% на доходу изнад 200 000 долара, на пример).

Социјална држава у САД је у ствари на домак руке. Али, чини се да је оних 1% с врха блокирало политички процес и да је доношење неких кључних одлука у том правцу онемогућено. Ризик скретања ка олигархији у САД све је реалнији и мало је разлога за оптимизам. Без радикалних потреса тренутна неповољна равнотежа могла би још дуго да потраје. Уосталом, из историје знамо да прогресивне порезе није изнедрило опште право гласа, него ратови. У свему овоме, страшно је понашање бројних, добро плаћених интелектуалаца, који користе нејасне теоријске моделе како

би (ради остварења сопствених, себичних интереса) објаснили да је благо опорезивање богатих у ствари добро.

15. Глобални порез на капитал

Социјална држава и прогресивно опорезивање и даље су две кључне институције будућности. Али, ако желимо да демократски системи преузму контролу над глобалним финансијским капитализмом 21. века, **неопходно је изумети нове алатке**, прилагођене изазовима данашњице. **Најбоља од њих био би глобални прогресивни порез на капитал, праћен максималном међународном финансијском транспарентношћу.** Тако би се ефикасно регулисала забрињавајућа динамика глобалне концентрације богатства и избегла бескрајна спирала растуће неједнакости.

Тешко је замислити да би све земље света могле да се договоре о јединственој скали за опорезивање свих светских богатстава, а затим складно расподеле износе. Ради се о утопији, али корисној. Уз помоћ ње можемо процењивати разна решења и мерити њихов квалитет. **Може се претпоставити да би у немогућности постизања глобалног споразума, могло доћи до затварања у националне границе – до оживљавања протекционизма и контроле кретања капитала. Овакве политике, међутим, нису много ефикасне и доводе то напетости у односима међу земљама. Оне су слаба замена за глобално решење, које би очувало економску отвореност и позитивне аспекте глобализације, праведно делећи користи и унутар, и између земаља.**

До глобалног решења могло би се доћи постепено, крећући са регионалног нивоа, па преко континенталног до међу-континенталног (планетарног). **Ту је неопходан предуслов увођење финансијске транспарентности и доброг преноса информација, како би се заиста дошло до суме (т.ј. нето вредности активе - финансијске и нефинансијске – умањене за вредност дугова) коју појединци поседују и која би подлегала годишњем прогресивном порезу на лично богатство. Пореска стопа би могла да буде од 0,1% за имовину мању од 200 000 евра, до 5-10% за ону већу од милијарду евра.** Битно је да се највећа богатства опорезују по највишој пореској стопи и да буду обухваћени сви облици активе. При чему треба избећи грешке присутне у земљама где су многи облици активе (највише финансијски) ослобођени пореза, где се актива вреднује произвољно и где се од ње претходно не одбијају дуговања.

Глобални порез на капитал не би требало да замени постојеће националне порезе, већ да им буде додатак – прикупљена средства би чинила око 3-4% националног дохотка, што никако није за потцењивање. Његова улога не би била да финансира социјалну државу, него да регулише капитализам, спиралу неједнакости и кризе. И да омогући транспарентност у погледу богатстава која појединци поседују у свету, што је први корак ка успостављању глобалног опорезивања. **Подаци би били прикупљани на државном нивоу, по прецизно дефинисаним методама, а у случају лажног давања података била би предвиђена кривична одговорност. То би допринело и унапређивању демократског дијалога у сфери економске политике, јер би се тако обезбедили веродостојни подаци као неопходан елемент сваке објективне расправе. А међународним финансијским институцијама, као што је ММФ, омогућило би се да боље управљају светским финансијским кризама.** Током кипарске кризе 2013, на пример, није се могао тачно утврдити идентитет власника актива и њихов прецизан износ, што је довело до усвајања грубих и неефикасних решења.

У новом систему би се од сваког ко би хтео да буде признат као легални власник неког капитала, захтевало да финансијске власти извештава о својој активи. Увођење новог, светског пореза на капитал **довело би до стварања неке врсте светског финансијског катастра, који тренутно не постоји.** Поред тога, владе би морале да се међународним уговорима обавезу да ће једне другима аутоматски достављати потпуну информацију о свему што би могло помоћи израчунавању нето богатства сваког грађанина (као што су послодавци и банке обавезни да све потребне податке редовно достављају централним пореским администрацијама). Пријаве би састављали порески органи (а не сами појединци, склони умањивању вредности својих актива), док би обвезници увек били у могућности да њихову тачност оспоре.

Аутоматски пренос банкарских информација између земаља омогућио би да се у пореским пријавама грађана нађе и имовина која се држи у странaма банкама. **Ту би морале бити укључене и банке из пореских рајева, мада се оне често позивају на институцију банкарске тајне.** У ствари, та „тајна“ се своди на то да оне клијентима дозвољавају да избегну пореске обавезе, уграђујући се притом у њихову добит - што нема никакве везе са тржишном привредом. Није коректно богатити се захваљујући тржишној економији, а некажњено одливати део профита својих суседа. Реч је о чистој крађи. **Најнапреднији покушај да се ово оконча је амерички закон ФАТЦА из 2010, који од свих банака захтева да америчкој државној благајни пренесу све информације о рачунима, улагањима и дохоцима америчких пореских обвезника било где у свету.** Слична директива ЕУ много је мање амбициозна, јер тражи

обавештења само о банкарским депозитима/обвезницама и примењује се само на европске земље. Луксембург и Аустрија су успели да продуже своје изузеће, Швајцарска је није ни примењивала: оданде се информације достављају само на службени захтев, у случају да има доказа да постоји некаква превара. Показује се да државе-нације које су настале у прошлости нису довољно велике за доношење и примену правила у временима патримонијалног капитализма (оног у коме наследство има огроман значај). Али и ФАТЦА има своје недостатке: дохоци банака које не доставе податке бивају додуше опорезовани са додатних 30%, што може утерати у систем оне озбиљне које послују унутар САД, али не и неке нове, посебно основане за управљање страним активама, а отсутне са америчког тржишта. Најбоље решење би биле аутоматске санкције у виду 30% већих увозних царина за производе из држава које податке не достављају. То не би било уперено против идеје слободне трговине, већ само против оних држава који желе да је искористе за исцрпљивање пореских основа других. У случају примене општег режима финансијске транспарентности, такве земље би претрпеле значајне губитке (Луксембург и Швајцарска - око 10-20% националног дохотка, порески рајеви на егзотичним острвима – око 50%, а земље које служе само као уточишта фиктивних фирми – 80 до 90%). **Реформе ове врсте не могу протећи мирно и могу се остварити једино уз примену строгих санкција.**

Прогресивни порез на доходак, прогресивни порез на наследство и прогресивни порез на капитал, чине три кључне компоненте идеалног пореског система. Зашто смо пре за порез на капитал, него за порез на доходак?

1. Зато што је капитал бољи показатељ контрибутивне способности најбогатијих него доходак, који није добро дефинисан и често га је тешко измерити. Ако неко поседује 10 милијарди евра, уз принос од 6-7% остаје му да годишње троши 600 до 700 милиона евра („доходак је вредност максимума који се може трошити током неког периода, а да се остаје једнако богат“). Мало је вероватно да ће порески обвезник у својој пријави навести целу ову суму. Искуство показује да и најбогатији пријаве тек неколико десетина милиона евра. Француска милијардерка Бетенкур никада није пријавила годишњи доходак већи од 5 милиона евра, што чини десетохиљадити део њеног богатства од 30 милијарди евра. **Није лако потрошити тако велике паре (поготово кад се већ много тога има) - довољно је узети годишње неколико милиона евра (а остатак оставити да се акумулира на рачунима).** То јесте легитимно, али има негативне последице по порески систем. Ако је неко опорезован на основу пореске пријаве у којој је његов доходак једнак стотом или чак десетом делу његовог укупног економског дохотка, онда се ништа не постиже примењивањем стопе од 50 или чак 98% на једну, у суштини, безначајну основицу. А

тако функционише опорезивање у свим земљама, што резултира ниским ефективним стопама пореза на врху лествице богатства. Једноставно, богатима се допушта да држави уплаћују јако мали проценат свог укупног дохотка. Уместо да логику раста неједнакости слаби, порески систем је подржава.

Најједноставније решење је да се порез базира не на дохотку, него на вредности целокупног богатства. Требало би одредити неку фиксну стопа приноса на капитал (рецимо 5%), теоријски израчунати укупни доходак од капитала и онда га прогресивно опорезовати. Или – што је још боље – директно прогресивно опорезовати укупно богатство појединца. Као што смо рекли, капитал је бољи показатељ контрибутивне способности најбогатијих, него доходак, који није добро дефинисан и често га је тешко тачно проценити.

2. Многи тврде да порез на капитал има и подстицајну улогу, пошто власнике тера да из њега извлаче највећи могући принос. Јер при пореској стопи од 1-2% онима који остварују принос од 10% он не пада тешко као онима чији је принос 2-3% годишње или га уопште немају. Многи би у том случају продавали акције и оне би прелазиле у руке динамичнијих власника. Али, у пракси принос на капитал не зависи само од напора и талента власника: као прво, принос варира у зависности од нивоа почетног богатства, а затим, у појединачним случајевима ту постоји нека прилично непредвидива и хаотична компонента, која зависи од економских потреса. **Порески систем који би био заснован само на вредности капитала (а не на ефективно оствареном прифиту) довео би до несразмерног притиска на фирме, јер би њихови порези били једнако високи и кад имају губитке, и кад остварују профит, што би их могло довести до банкрота.** Идеални порески систем представљао би компромис између логике подстицаја (која фаворизује порез на фонд капитала) и логике осигурања за случај неповољних кретања на тржишту (која пре налаже порез на дохотке који потичу од капитала). Непредвидивост ситуација такође налаже да се порез на наследство не наплаћује једном засвагда, т.ј. у тренутку преноса, него током целог живота у виду пореза на вредност капитала и пореза на доходак од капитала.

Порез на капитал је просто логичка нужност – ако се има у виду раст приватног богатства и стагнација доходака, он не може да се игнорише, без обира која је партија на власти. Проблем је, међутим, што га је тешко увести само у једној земљи.

Будући европски порез на богатство могао би да се заснива на релативно ниским пореским стопама, а да опет донесе значајан доходак. Ако би у свим земљама ЕУ стопа за богатства мања од милион евра била нулта, на она од 1 до 5 милиона – 1%, а на већа од 5 милиона евра - 2% (па и 10%, ако се ради о богатству

вредном више милијарди евра) - тај би се порез односио само на 2,5% становништва, а годишње би доносио еквивалент од 2% бруто домаћег прозвода. Тај висок износ не треба да нас чуди, јер приватно богатство у ЕУ чини више од пет годишњих националних производа, при чему његов знатан део поседује онај 1% набогатијих (око 25%). Порез на капитал сам не би био довољан да финансира социјалну државу, али би се ипак радило о значајним додатним средствима. Притом би било битно да постоји обавеза аутоматске размене података између земљама-чланица.

Капитал је кроз историју схватан на различит начин. У средњем веку је постојала забрана зеленашења (док је земљишна рента одобравана - као основа друштвеног поретка), а у социјализму руског типа он је сасвим укинут (као и сваки принос који он доноси). Укидањем присвајања које потиче од поседовања капитала радници су ослобођени ланаца и неједнакости чији је корен био у „минулом раду претвореном у капитал“. Притом је, међутим, **уз приватну својину укинута и тржиште, без кога је усаглашавање деловања милиона појединаца на одређеном простору незамисливо. Настали су бројни проблеми у привреди, али и у друштву, које је у условима нефункционалне привреде било изложено невиђеном терору.**

Прогресивни порез на капитал омогућава да се мирољубиво и ефикасно одговори на проблем који се јавља самом чињеницом постојања капитала (и приноса који он доноси). Он омогућава да се у општем интересу преузме контрола над капитализмом, а да се притом не униште, него искористе, институције приватне својине и конкуренције. Свака категорија капитала опорезивала би се на исти начин. Чак и ако би био изузетно висок, порез би се бар утврђивао у оквиру правне државе и био би резултат демократски вођене јавне расправе.

Алтернативе порезу на капитал су протекционизам и контрола капитала, али они не представљају задовољавајућа решења. Протекционизам може бити користан када се штите одређени, релативно неразвијени сектори привреде у некој националној економији (док домаће фирме не буду спремне да се суоче са међународном конкуренцијом). Али, ако се примењује у превеликој мери и трајно, он престаје да буде извор просперитета и богатства. Обећања која се грађанима дају у почетку (повећање плата и животног стандарда) обично није могуће испунити, па долази до разочарања. Уз то, протекционизам не доприноси смањењу неједнакости у формули „Г је веће од Р“, нити ублажава тенденцију ка акумулацији и концентрацији богатства.

Регулисање токова капитала је већ нешто друго. Потпуна либерализација у тој области и одсуство било какве контроле и преноса информација о активама грађана у разним земљама, заговарана је у времену од 1980. до 1990, када се појавила безгранична вера у капитализам и само-регулацију тржишта. Међутим, од кризе 2008. појавиле су се озбиљне сумње у неолиберализам, па је **врло вероватно да ће у временима која долазе богате земље прибегавати мерама контроле капитала** – посебно од азијске финансијске кризе 1998, која је многе уверила да су разни програми структурног прилагођавања и шок терапија, које диктира „међународна заједница“ - крајње проблематични.

Која је тајна кинеског регулисања капитала? Кина никада није престајала да га контролише – јуан никада није био конвертибилан, за свако улагање страног капитала било је неопходно одобрење владе (увек уз услов да тај капитал буде мањински), а исто је важило и за домаћа улагања у иностранству. Питање је да ли су кинески милијардери заиста власници свог богатства и да ли могу да га слободно изнесу из земље. **Појам својинског права у Кини је другачији него на Западу и представља сложен и променљив скуп права и обавеза.** Кина не допушта својим богаташима да тек тако напуштају земљу и свој капитал селе где хоће. Кинески систем јесте нетранспарентан и нестабилан, али он ипак **успева да обузда динамику растуће неједнакости богатстава. Тамошњи порез на богатство је прогресиван** (више него у Русији, мада у недовољној мери), па се **из добијених средства улаже у здравство, образовање и инфраструктуру**, много више него у Индији, на пример.

Што се питања прерасподеле нафтне ренте тиче, у свету који није демократски устројен њега није нимало лако решити. То и јесте један од разлога што се прерасподела природних ресурса често обавља силом (рат у Ираку, на пример). Неједнака расподела капитала међу државама Блиског и Средњег Истока достиже невиђене размере и била би сигурно давно укинута да није спољне војне заштите. Док се из буџета Египта (који има 85 милиона становника и не располаже са много нафте) за образовање издваја 5 милијарди долара, из буџета Саудијске Арабије (са њених 20 милиона становника) издваја се 300 милијарди, а из буџета Катара (са свега 300 000 становника) чак 100 милијарди! Треба и даље настојати да се прерасподела прихода не врши оружаним путем, али је још боље пронаћи друга средства (санкције, порезе и разне облике помоћи) која би омогућила да се наметне праведнија расподела нафтне ренте и земљама без нафте пружи могућност за развој.

Други, мирољубиви, облик прерасподеле и регулисања глобалних неједнакости је **емиграција**. Уместо премештања капитала, понекад је једноставније пустити рад да

се сели у места са већим платама. Ту је био велики допринос САД, које су од земље са три милиона становника у тренутку стицања независности 1776.), постале супер-држава у којој живи 350 милиона људи. Имиграција је тамо увек била фактор стабилизације, који је утицао да капитал нема значај какав је имао у Европи и да екстремне неједнакости доходака (с обзиром да су плате дошљака у земљама порекла биле знатно мање од америчких) не буду тако неподношљиве. **Али, миграције проблем не решавају, него само одлажу. Оне не могу бити замена за јачање социјалне државе и увођење прогресивног пореза на доходак/капитал и биће прихваћене само ако иду скупа с тим – у супротном, јачаће тежња ка повлачењу у националне оквире и „племенске“ идеологије.**

Мање развијене земље би прве имале користи од транспарентнијег и праведнијег међународног пореског система. У Африци, количина капитала која излази из земље (а углавном напљачканог од стане локалних моћника) увелико премашује количину оног који улази. У таквој ситуацији било би од велике користи успоставити међународну пореску сарадњу и аутоматски пренос банкарских информација, што би афричким и европским земљама помогло да окончају пљачку националних богатстава, за коју су криве како бескрупулозне домаће елите, тако и стране фирме и њихови акционари разних не-афричких националности.

16. Питање јавног дуга

Држава своје издатке може финансирати путем пореза и путем јавног дуга, при чему је прво решење боље – како у погледу праведности, тако и у погледу ефикасности. Са аспекта општих интереса, богате је боље опорезивати, него од њих позајмљивати. Свет је тренутно у стању велике задужености и дужничкој кризи. Тачно је да је британски јавни дуг у време наполеоновских ратова и Другог светског рата премашио два годишња национална дохотка, али сада је та појава много шира (у просеку, дуг развијених земаља је око 90% националног дохотка, а неразвијених 30%). **Проблем јавног дуга не лежи у оскудности богатства, већ у томе да се нађе начин да се оно прерасподели, посебно између приватних и јавних актера (приватних власника и државе). Богаташи су и даље богати, а државе сиромашне. Најекстремнији случај је Европа, која и поред тога што је најбогатија у свету, има највише тешкоћа у смањењу јавног дуга. Чудан парадокс!**

Сада треба прећи на анализу различитих начина изласка из дужничке кризе, места централних банака у регулисању/расподели капитала, улоге европског уједињења у свему томе (уједињења које се претерано концентрисало на увођење заједничке валуте, а занемарило питања пореза и дугова), оптималне акумулације јавног капитала и његове повезаности са приватним.

Три су главна начина да се смањи јавни дуг: увођењем пореза на капитал, инфлацијом и мерама штедње. Нажалост, изабрано је треће, најмање праведно и ефикасно решење, т.ј. дуга терапија „стегања каиша“.

Ако погледајмо структуру националног богатства у Европи (које износи близи шест годишњих националних доходака, видећемо да га готово у целости поседују приватни власници (домаћинства већим делом богата, која чине 10% становништва, а располажу са 60% средстава). Укупна вредност јавне активе је скоро једнака јавном дугу (око једног годишњег националног дохотка), тако да је јавно богатство у суштини једнако нули. Приватно богатство се притом састоји из два готово једнака дела: непокретне имовине и финаснијске активе (у коју не спадају дугови).

1. Неки су предлагали да се дуг исплати тако што ће се продати сва јавна имовина (од болница и школа, до полицијских станица) и фактички предати у руке најбогатијих домаћинстава. У том случају би сви остали морали да плаћају ренту за коришћење услуга које су некада биле јавне. Овако нешто треба одмах одбацити, јер ако социјална држава треба да настави да испуњава своју мисију (нарочито у области образовања, здравства и социјалног осигурања), она мора да поседује одговарајућа (и то јавна) средства. Нажалост, државе су данас дужне да плаћају огромне камате на јавни дуг, што се не разликује много од плаћања ренти за употребу туђе имовине и једнако оптерећује буџет.

2. Други размишљају о потпуној обустави плаћања дугова, али би у том случају било тешко предвидети на кога ће тачно пасти терет тог потеза. Ако би се таква мера применила у целој Европи, могла би изазвати панику међу банкарима и читав талас банкротстава. Коначан резултат би било тешко предвидети и могао би бити врло различит, зависно од профила банака које све поседују различите категорије обвезница, различите структуре биланса, различите врсте кредитора и улагања... Најбогатији би сасвим могли да на време реструктурирају своја улагања и избегну „шишање“.

3. Увођење једнократног пореза на приватни капитал представља много боље решење. Пропорционални порез од 15% на свеукупно богатство донео би један годишњи национални доходак и омогућио намиривање свих јавни дугова. Ово решење би обезбедило средства једнака онима која би се добила потпуном обуставом исплата

приватним повериоцима, али би било боље, јер би се све одрадило на много цивилизованији начин. Оно би осигурало да свако допринесе напору који се захтева, а да се притом избегну банкротни банака. Друга предност је што овакав порез омогућава да се захтевани допринос усклади с нивоом богатства сваког појединца. Јер тај порез би био прогресиван и намети степеновани. Уз то, овај инструмент се може применити на све облике активе, а не само на банкарске депозите, што је јако важно, пошто власници највећих богатства свој новац ретко држе на рачунима.

Покушај да се цео дуг сведе на нулу једним потезом, био би ипак нереалан. **Било би боље да би се дуговања која су сада 90% националног дохотка сведу на 70%**, применом једнократног пореза са стопом од 0% за капитале чија је вредности мања од милион евра, 10% за капитале између милион и 5 милиона евра и 20% за капитале изнад 5 милиона евра.

4. Исти резултат би се добио када би се током 10 година примењивао прогресивни порез по стопама од 0%, 1% и 2%. Овакав порез престављао би најтранспарентније, најправедније и најефикасније решење.

5. Следеће решење била би инфлација. Будући да је цена државних обвезница номинална, а не реална (не прати инфлацију), довољна је мала додатна инфлација да па да се реална вредност јавног дуга смањи. Са инфлацијом од 5% (уместо 2%) годишње, вредност јавног дуга изражена у процентима националног дохотка, биће смањена за више од 15%, што је износ који улива поштовање. Решење је привлачно и у прошлости је често коришћено. Централне банке САД, Британије и Јапана имају ту више слободе него централне банке земаља евро-зоне, где се **Централна европска банка томе супротставља. Без једнократног пореза на капитал или инфлације, за уклањање садашњег јавног дуга биле би потребне деценије**.

6. Што се тиче политике „стегања каиша, најдуже га је стезала Британија, када је требало да прође читав 19. век да се исплати јавни дуг настао у време наполеоновских ратова. Током овог периода, британски порески обвезници су више трошили за камате на дуг, него на образовање. Радило се о одлуци која је била у интересу власника обвезница, а не у општем интересу. Заостајање у образовању је сигурно допринело слабљењу земље током следећих деценија и заласку британске империје. Радило се истина о дугу који је износио 200% (а не као данашњи, који је у висини 100% националног дохотка) и то при инфлацији од готово 0% (за разлику од данашње која се креће око 2%). Стога има наде да ће европске мере штедње трајати не век него “само” десет или двадесет година. Ипак, и то је много. **Могу се наћи бољи начини да се крене у сусрет изазовима 21. века, него што је трошење неколико**

процената бруто домаћег производа годишње на јавни дуг (у време када многе европске земље троше мање од 1% за своје универзитете).

Инфлација као систем за смањење јавног дуга има ту предност што санкционише првенствено оне који не знају шта да раде са својим новцем (док порез средства одузима и онима који би их корисно употребили, било за личну потрошњу, било за улагања). Поштеђени су они који су већ све потрошили, али и они који су уложили у реална економска средства или су задужени (јер могу брже да стану на ноге). Она онда личи на некакав порез на беспослени капитал или на охрабривање динамичног капитала. Има, међутим, и **доста мана.** Не спречава, на пример, велике почетне капитале да – захваљујући својој величини и разноликости - постигну добар принос, независно од уложеног напора њихових власника. Њу је тешко контролисати и зауставити – у Француској, када је између 1945. и 1950. достигала ниво од 50% годишње, поред јавног дуга уништен је и велики број малих штедиша, што је повећало број сиромашних пензионера. Инфлација је дакле груб и непрецизан инструмент, па прерасподела богатства понекад иде у добром, а понекад у лошем правцу. Када би се покренула свеевропска инфлација, првенствено би страдали они са скромним средствима. **Ипак, она је у сваком случају боља од стезања каиша.**

У време важења „златног стандарда“ (гарантоване могућности претварања папирног новца у злато), улога централних банака била је много мања него данас. Откако је веза новца са златом прекинута, централне банке су стекле скоро бескрајну моћ да стварају новац, због чега је њихова делатност морала бити требало строго регулисана. Почетком кризе 1929, оне су одбиле да створе ликвидност неопходну за спас финансијских установа, што је довело до таласа банкротстава, погоршало кризу и свет гурнуло на ивицу амбиса. Од тада, сви се слажу да је главна улога централних банака да обезбеђују ликвидност и на тај начин гарантују стабилност финансијских система. Неки сматрају да је за сталан раст капиталистичке привреде довољно било обезбедити адекватан раст понуде новца и да је стварање државе благостања било непотребно. По њима, за спас и напредак капитализма довољне су добро вођене централне банке. Овакве философије су представљале увод у општи напад на социјалну државу и конзервативну контрареволуцију 1979 – 1980. Заборавља се да добро вођена централна банка уопште не мора да буде у супротности са државом благостања и добрим прогресивним опорезивањем, већ да су те институције комплементарне. Консензус око улоге централних банака у стабилизације привреда дошао је до изражаја **током кризе 2008**, када су оне **преузеле улогу „повериоца у последњој инстанци“ и стабилизатора.**

Централне банке, као такве, не стварају богатство. Штампање новог новца не повећава национални капитал. Новац се позајмљује финансијским и нефинансијским корпорацијама или влади, а **после све зависи од утицаја одређене монетарне политике на реалну економију. Оне дакле могу успети или само одложити колапс.** Мада, уколико се колапс избегне и привреда крене да расте, тврдња да су оне посредно допринеле повећању националног богатства, сасвим је легитимна .

У мирним временима централне банке осигуравају да се понуда новца повећава истим темпом као економска активност, око 1-2% годишње. Осталим банкама се нови новац позајмљује краткорочно - од 2008. на три до шест месеци (и то не само њима, него и нефинансијским компанијама). Од 2011. централне банке су такође почеле да купују суверени дуг и јавне обвезнице. **Оне су показале да су у стању да друге спасавају позајмљујући им средства за плате и намиривање добављача. Али оне немају моћ да натерају фирме да улажу, потрошаче да троше, а привреду да настави с растом. Не могу чак ни да одлучују о стопи инфлације. Ликвидност коју стварају помаже да се избегну депересија и дефлација, али економска клима обично и даље остаје суморна. Проблем је што приватни инвеститори као да не знају шта да раде с новцем који им монетарне власти позајмљују по нултој или скоро нултој стопи, па уместо да улажу, више воле да га по смешно ниским каматним стопама држе у банкама смештеним у безбедним земљама.**

Снага централних банака је у томе што оне могу веома брзо да прерасподеле богатство, у теоријски неограниченим размерама. У кризним ситуацијама ова неограничена моћ стварања новца је незаменљив адут. **Усвајање пореза захтева време (потребно је утврдити стопе, изгласати закон, прикупити порез), па би банке у међувремену банкротирале.** Централне банке, међутим, имају ту слабост да не могу лако да одлуче коме да дају позајмицу, у ком износу и у ком трајању. Њихов биланс не сме да пређе одређене границе. У 2008. износ финансијских актива централних банака је удвостручен (са 10% на 20% бруто домаћег производа). Теоријски, **позајмљивани износи су могли да буду већи – централне банке су могле да откупљују фирме, некретнине, финансирају обновљиве изворе енергије, улажу у универзитете, контролишу целу привреду. Али оне генерално немају обучену администрацију и недостаје им демократски легитимитет да тако нешто предузимају.** Тачно је да би оне биле у стању да брзо и масовно прерасподеле богатство међу грађанима неке земље, али би притом могле да погреше у избору циљева (као што би и при произведеној инфлацији могли бити погођени они најугроженији). Стога је **добро да њихови биланси не прелазе**

одређену границу, да раде само у оквиру јасно дефинисаних овлашћења и концентришу се пре свега на стабилизацију финансијског система. Влада треба да буде та која ће одлучивати о помоћи одређеним секторима привреде и преузимати уговарање кредита, стицање удела у компанијама и сл. (попут владе САД, када је пружала помоћ „Џенерал моторсу“). Јер у питању није нека чисто техничка операција, већ проблематика која захтева одлучивање у демократски изабраним институцијама.

У временима кризе показује се колико је **важна аутоматска размена података о стању актива грађана у разним земљама.** Када се од Грчке затражило да строжије, праведније и ефикасније опорезује своје богате грађане, показало се да она не располаже тачним подацима о њиховој имовини. Без сарадње на међународном плану, капитал је лако могао да се сели у иностранство. У немогућности да средства прибави опорезивањем богатих, земља је морала да распродаје јавне активе по ниским ценама, што је за богате купце свакако било занимљивије од плаћања пореза!

Ограниченост централних банака и финансијских власти показала се и у кипарској кризи 2013, када оне – у недостатку тачних података о својини грађана у другим земљама – нису могле да примене прогресивнију скалу опорезивања. Те институције, дакле, јесу биле у стању да реагују брзо, али не и да исправно одреде циљеве прерасподеле. Закључак би био следећи: прогресивни порез на капитал није користан само као перманентан порез, него и онда када у виду једнократног пореза с високом стопом служи као средство разрешења великих банкарских криза.

Стварање евра и његово пуштање у оптицај од јануара 2002. урађено је без трасирања прецизног пута до жељеног циља. Било је замишљено да монетарна унија води и политичкој, пореској и буџетарној унији. **У време када се рађала идеја о заједничкој валути, владало је мишљење да је једина функција централних банака да држе инфлацију на ниском нивоу. Стога су оне морале да буду ван домањаја политичке власти - зато је и створена „валута без државе“ и „централна банка без владе“.** Ово статичко виђење њихове улоге доведено је у питање током кризе 2008, када је откривено да централне банке у сличним ситуацијама могу имати кључну улогу и да је европски институционални договор потпуно неприкладан.

Због могућности да централне банке стварају новац без ограничења, њихово деловање се мора тачно регулисати. Предлога да им се поново да приватни статус који су имале у прошлости није било и сви се слажу да оне морају остати јавне институције. У том случају, њихове руководиоце би морале да именују владе, а можда и парламенти. Од тренутка именовања њих не би било могуће опозвати и

само би остајала могућност да им се у случају лошег рада не омогући још један мандат. У пракси, оне увек сарађују са демократски изабраним владама. Њихова улога у стабилизацији каматне стопе и јавног дуга на ниском и предвидивом нивоу остаје кључна.

Европска централна банка (ЕЦБ), међутим, има статут рестриктивнији од других централних банака, она је и **створена у контексту идеологије по којој је ниска стопа инфлације важнија од одржања привредног раста и пуне запослености.** Њено деловање у правцу стабилизације отежано је чињеницом да је суочена са седамнаест националних влада и седамнаест јавних дугова . Ситуацију отежава то што се од тренутка избијања кризе 2008. каматне стопе у различитим земљама све више разликују. Криза је утицала на повећање јавног дуга који се приближио годишњем националном производу, а тада разлика од неколико процената камате може имати значајне последице. Једноставно, пошто више није било могуће девалвирати националну валуту и тако повећати конкурентност домаће привреде и покренути је - остало је да се шпекулише са националним каматним стопама, што је довело до праве лавине прекограничних банкарских позајмица и дестабилизације веће од оне коју су могле да изазову шпекулације са девизним курсевима. Било је сасвим логично да се у условима губитка монетарне суверености предвиди могућност позајмљивања по ниским и предвидивим стопама – али то није био случај.

Криза јавних дугова најбоље би се решила тако што би земље евро-зоне објединиле своје дугове и створиле неку врсту „буџетског парламента“, састављеног од чланова националних парламената. Његове расправе би биле јавне, а одлуке које би се доносиле - ако и не би биле идеалне - бар би имале демократски легитимитет и биле тачно дефинисане. Што је свакако боље од онога што се дешава с министарским састанцима, који се одржавају у тајности и завршавају саопштењима из којих није јасно шта је тачно одлучено.

Криза евро-зоне не може се разрешити без обједињавања дугова/дефицита, али ни без обједињеног прогресивног пореза на капитал. **Пореска конкуренција (обарање пореских стопа ради привлачења капитала) утицала је да се стопе пореза на добит фирми по земљама јако разликују.** Неке државе-чланице (Ирска и неке источно-европске земље) направиле су од ниске стопе пореза на добит фирми један од кључних елемената своје стратегије развоја. У таквој ситуацији битно би било да постоји добра размена информација, како би се обезбедили подаци о добити корпорација на европском нивоу и избегле могуће манипулације. **Јер у систему где се посебно опорезује свака филијала, мултинационалне компаније могу мирно и некажњено сав свој профит фиктивно доделити филијали смештеној на**

територији где је порез најнижи! За европске земље, приоритет би требало да буде изградња континенталне политичке моћи која би била у стању да преузме контролу над данашњим патримонијалним капитализмом/личним интересима и европски социјални модел (који је доведен у питање) прилагоди 21. веку. Без такве, политичке, Европске уније, пореска конкуренција ће наставити да ствара велике проблеме. Постоје чак пројекти који предвиђају укидање корпоративног пореза! Страшно је што наставак садашњег тренда води све већем ослањању на порез на потрошњу, који је доминирао у 19. веку и у оквиру кога прогресивност у опорезивању није могуће постићи.

Овде би се могла направити једна дигресија. Који би био пожељан ниво јавног дуга у неком идеалном друштву? На ово питање **одговор може да да само демократска расправа имајући у виду циљеве које је друштво себи поставило и изазове с којима се суочава. Притом је неопходно дефинисати одговор на једно једно шире питање: који је пожељни износ јавног капитала и који је идеални ниво националног капитала у целини?** Максимална граница за количину капитала који треба да се акумулира била би она **где принос на капитал (П) пада на ниво стопе раста (Р)**. Значи тамо где је „ $P=R$ “. То „Златно правило“ акумулације капитала подразумева другачији однос капитал/доходак од оног забележеног у историји (где је стопа приноса увек била виша од стопе раста). Неједнакост „П веће од Р“ највећа је била до 19. века (просечни принос на капитал од 4 до 5%, а годишњи раст 1%), а изгледа да се томе приближавамо и сада, у 21-ом (просечни принос од 4-5% и раст од 1,5%).

Тешко је рећи колику би стопу капитала требало акумулирати да би стопа приноса пала на 1% или 1,5%. Можда чак и 10-15 годишњих националних доходака. „Златно правило“ није много корисно у пракси пошто ниједно друштво никада неће акумулирати толико капитала. Оно је интересантно као начин да се оконча владавина рентијера, јер ако би се капитал акумулирао у огромним количинама и ако би то довело до тога да стопа прираста падне на ниво стопе раста, они више не би имали шта да троше, пошто би сав принос морали да реинвестирају (уколико желе да им се капитал повећава истим темпом као привреда и да тако сачувају свој друштвени статус). У случају када је „П веће од Р“ они реинвестирају само део приноса који одговара стопи раста, а остатак (П минус Р) троше.

Али, да ли је то најбоља метода? Зашто би се уопште ишло на достизање поменуте максималне границе? У борби са рентијерима порези су много ефикасније средство.

У ЕУ је дозвољени буџетски дефицит фиксиран на 3%, а укупни јавни дуг на 60% националног дохотка. Ове цифре су утврђене произвољно и буџетски парламент евро-зоне сасвим би могао да их преиначи новом, демократском одлуком. Оне не могу бити утврђене заувек, не водећи рачуна о могућој вољи неке будуће политичке већине. Али, треба одмах рећи, јавни дуг није право решење и може довести до наопаких прерасподела – средства се од најсиромашнијих лако могу прелити у џепове оних који имају толико новца да могу позајмљивати држави (иако би било боље натерати их да плаћају порезе, а не да позајмљују). **Фиксирање граница у буџетској сфери није добро јер постоје ситуације када је потребно хитно доносити одлуке које подразумевају средства незамислива у временима пре почетка кризе.** Препустити уставном суду или некаквој експертској комисији да суде о потреби прекорачења буџетских ограничења представљало би не само назадовање у погледу демократије, него и ризичан потез. Поменуто фиксирање је погрешно и зато што је ниво богатства у Европи највећи у последњих сто година. Стога је бесмислена идеја да се деци и унуцима остављају срамни дугови према држави. С друге стране, национално богатство је неправедно расподељено. Приватно богатство почива на јавном сиромаштву, што за последицу има да више плаћамо за камате на дугове, него што улажемо у високо образовање. Јавни дуг је постао прави терет за државни буџет и мора се што пре смањити – што би најбоље било учинити путем једнократног пореза на приватни капитал или инфлацијом. С тим да такве одлуке донесу суверени парламенти после јавне демократске дебате.

Климатске промене би до краја века могле да доведу до катастрофалног пада светског дохотка. Те будуће штете би требало на време дисконтovati, па се предлаже трошење 5% националних доходака сваке године како би се промене ублажиле. У вези с тим су и **све чешће расправе о потреби покретања великог таласа инвестиција у циљу откривања нових технологија које мање загађују животну средину, и нових енергија којих би било довољно да омогуће живот без углендиоксида.** Овакав „еколошки подстицај“ помиње се посебно на европској сцени, где се у њему види начин изласка из стагнације. Ова стратегија је посебно изазовна сада када је каматна стопа по којој држава позајмљује новац крајње ниска. **Ако приватни инвеститори не знају како да троше и улажу, зашто држава не би улагала у будућност и тако помогла да се избегне вероватно уништење природног капитала?**

Ова раправа обележиће век пред нама. Јавни дуг (који је много мањи од укупног приватног богатства и који се у суштини лако може елиминисати) није главна брига, већ потреба да се повећа образовни капитал и спречи уништавање

природног капитала. Питање је у шта улагати, да ли да улагања буду јавна (јер ради се о улагањима већим него икад у историји) или приватна, да ли тежиште ставити на фундаментална истраживања у области обновљивих извора енергије или одмах наметнути строго ограничење потрошње угљен-диоксида. Најбоља би била уравнотежена стратегија која би почивала на свим расположивим средствима.

Постаје очигледно да ће једно од најважнијих питања у наредном периоду бити **развој нових облика својине.** Све је већи број сектора (као што су образовање, култура, здравство, медији) где капитал није ни чисто јавни (под директном контролом владе), ни чисто приватни (акционарска друштва). **Постоје многи међу-облици који омогућавају да се на користан начин „упрегну“ информисаност и компетенције сваког појединца.** Уместо црно-белог опредељивања за тржиште или гласачку кутију (приватна или јавна предузећа), боље би било изнаћи нове облике учешћа и управљања.

С друге стране, за остварење демократске контроле над капиталом јако је важна транспарентност која појединцима омогућава приступ информацијама. А ту најважније нису оне о личним богатствима, него оне које садрже детаље о рачунима приватних корпорација (и државних агенција). Њих у овом тренутку нема довољно да би грађанима се омогућило компетентно просуђивање будућих одлука и могућност интервенције. Често није могуће доћи до података који би омогућили увид у то колико од произведеног богатства иде на профите, а колико на плате. **Без рачуноводствене/финансијске транспарентности и поделе информација, економске демократије једноставно нема.** А опет, без стварног права на доношење одлука и интервенцију, транспарентност је јалова и ничему не служи. Информисаност није сама себи сврха, она је ослонац пореских и демократских институција. Да би се капитализам могао контролисати, треба још пуно радити на проналажењу нових, конкретних облика и капитала и демократије.

ЗАКЉУЧАК

У књизи је анализирана динамика расподеле доходака и богатства од 18. века до данас како би се из тога извукле одређене поуке за век који је пред нама.

Динамичан развој тржишне привреде садржи силе конвергенције (кретања ка једнакости, заснованој на ширењу знања и вештина) и дивергенције (кретања ка неједнакости, која представља претњу социјалној правди и демократији). Суштина проблема је у томе што стопа приноса на приватни капитал (П) може да буде трајно и знатно већа од стопе раста производње и дохотка (Р). Неједнакост

„П веће од Р“ доводи до тога да се богатство акумулирано у прошлости повећава брже од темпа напредовања производње и зарада. Предузетник неминовно тежи да се претвори у рентијера и да све више доминира над онима који имају само свој рад. Једном створен, капитал се дакле репродукује много брже него што се повећава производња. Неједнакости се даље продубљују због тога што велики капитали доносе знатно већи принос од малих и што се све више повећава разлика између високих и ниских/средњих доходака.

Проблем се не може решити само улагањем у образовање, за које је доказано да представља фактор смањења неједнакости. Историјско искуство показује да, генерално, само земље које надокнађују велики заостатак за другима (Европа од 1950. до 1980. и Кина последњих неколико деценија) могу да расту по стопи која је већа од 1-1,5%. У условима тако скромног раста, а са стопом приноса на капитал од 4-5%, вероватно је да ће неједнакост „П веће од Р“, у 21. веку поново постати норма (као што је уосталом у историји увек и било). Ратови који су брисали прошлост и драстично смањивали принос од капитала створили су само илизију да је фундаментална структура противуречности капитал/доходак трајно превазиђена.

Реформисање данашњег неподношљивог стања ипак захтева опрез. Стопа приноса на капитал може се строгим опорезовањем спустити испод нивоа стопе раста. Али, уколико би се у томе претерало и уколико би приступ био неселективан, ризиковали бисмо да уништимо покретач акумулације и стопу раста додатно смањимо. Предузетници више не би постајали рентијери, али би то било зато што их више не би ни било. Добро решење био би прогресивни годишњи порез на капитал, који би успорио спиралу неједнакости, уз очување конкуренције и подстицање нових случајева акумулације. Довољно би било богатства мања од милион евра опорезовати по стопи од 0,1 – 0,5%, она између милион и 5 милиона по стопи од 1%, она између 5 и 10 милиона по стопи од 2% и она већа од тога по стопи од 5-10%. То би зауставило раст глобалне неједнакости богатстава, који је дугорочно неодржив и који не може бити заустављен аутоматски, пуком само-регулацијом тржишта. Уосталом, историја нам указује на то да огромна богатства не зависе много од предузетничког духа, не подстичу раст у мери у којој се то претпостављало и нису од користи свим члановима друштва – што, све у свему, значи да их не треба више оправдавати и толерисати.

Проблем је што увођење прогресивног пореза на капитал захтева висок степен међународног усаглашавања и регионалне политичке интеграције. ЕУ би

ту могла да допринесе, мада је чињеница да се она полако претвара у пуко тржиште чисте и савршене конкуренције, са кога нестају достигнућа социјалне државе. Тржишна конкуренција неће моћи да промени неједнакост „П веће од Р“, која не настаје због несавршености тржишта, већ управо због њега. **Али решење остаје ван дохвата националних држава које, покушавајући да проблем реше саме, могу доспети у стање много горе од оног у Унији. Чињеница је да једино регионална политичка интеграција може довести до ефикасног регулисања глобалног патримонијалног капитализма и да би ЕУ могла представљати адекватан облик за модернизацију социјалних/пореских политика и развој нових облика својине/управљања. Наравно у оквиру система који би био демократски, али и прилагођен захтевима 21. века.**